

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
МАРІУПОЛЬСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІСТОРИЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ
КАФЕДРА МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН ТА ЗОВНІШНОЇ ПОЛІТИКИ

До захисту допустити:

Завідувач кафедри

«__» _____ 20__ р.

Кваліфікаційна робота

за освітнім ступенем «Магістр» на тему:

«Проблема збереження єдності Великобританії у контексті Brexit»

студентки історичного факультету

спеціальності 291 «Міжнародні відносини, суспільні
комунікації та регіональні студії», ОС «Магістр»

Кусса Регіни Іллівни

Науковий керівник:

Балабанов Костянтин Васильович, д. політ. н.,
професор кафедри міжнародних відносин та
зовнішньої політики Маріупольського державного
університету

Рецензент:

Фесенко Микола Васильович, д. політ. н., провідний
науковий співробітник державної установи «Інститут
всесвітньої історії НАН України»

Кваліфікаційна робота захищена з оцінкою _____

Секретар ЕК _____

«__» _____ 20__ р.

Маріуполь – 2020

ЗМІСТ

<u>ВСТУП</u>	3
<u>РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНА БАЗА ДОСЛІДЖЕННЯ</u>	8
<u>1.1. Категоріально-понятійний апарат дослідження</u>	8
<u>1.2. Стан наукової розробки теми, джерельна та методологічна бази дослідження</u>	15
<u>Висновки до розділу 1</u>	22
<u>РОЗДІЛ 2. СЕПАРАТИСТСЬКІ ТЕНДЕНЦІЇ В ПІВНІЧНІЙ ІРЛАНДІЇ В КОНТЕКСТІ BREXIT</u>	24
<u>2.1. Фактори розвитку північноірландського сепаратизму</u>	24
<u>2.2. Ольстерський конфлікт II половини XX ст.</u>	36
<u>2.3. Питання Північної Ірландії в контексті Brexit</u>	46
<u>Висновки до розділу 2</u>	58
<u>РОЗДІЛ 3. ШОТЛАНДСЬКИЙ СЕПАРАТИЗМ У КОНТЕКСТІ BREXIT</u>	61
<u>3.1. Передумови виникнення шотландського сепаратизму</u>	61
<u>3.2. Шотландський сепаратизм на сучасному етапі</u>	73
<u>Висновки до розділу 3</u>	86
<u>ВИСНОВКИ</u>	88
<u>СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ</u>	93

ВСТУП

Вихід Великої Британії з ЄС привернув до себе увагу всього світу. Ця подія матиме та вже має певні наслідки для Великої Британії, для ЄС та для всієї міжнародної спільноти в цілому. Одним з таких наслідків стала актуалізація загрози для Великобританії втратити свою територіальну цілісність. Хоча результати референдуму про вихід з організації і показали, що більшість населення держави виступають на користь цієї ідеї, визначився розкол за територіальною ознакою. Так, більшість населення Північної Ірландії та Шотландії проголосували за те, щоб залишитися в складі ЄС. При цьому саме в даних регіонах досить активно поширювалися ідеї сепаратизму і до Brexit. Тож вихід з ЄС посилив загрозу подальшої активізації сепаратистських рухів на території Північної Ірландії та Шотландії.

Актуальність даної проблематики обумовлена низкою аспектів. По-перше, Brexit можна назвати відправною точкою для нового етапу в історії Великої Британії, і важливо вже зараз оцінити яким саме може стати цей етап. По-друге, на сучасному етапі сепаратизм не є унікальним явищем, яке притаманне лише регіонам Великої Британії. Наразі це тенденція, що зустрічається в різних регіонах як Європи, так і всього світу, й значно впливає на розвиток міжнародних відносин. По-третє, ситуація в Британії відображає зростання впливу міжнародних організацій, які на сучасному етапі серйозно конкурують із впливовістю національних держав. Про це свідчить факт того, що в регіонах Британії постало питання про відокремлення від держави заради збереження членства в ЄС.

Об'єктом дослідження є сепаратистські тенденції в регіонах Великобританії (Північній Ірландії та Шотландії).

Предмет – проблема збереження єдності Великобританії в контексті Brexit.

Ступінь вивченості теми. Літературу, що була використана в даному дослідженні, можна класифікувати за проблемним принципом.

Першу групу досліджень складають роботи, що присвячені сепаратизму як політичному явищу, характерному для багатьох країн Європи та світу. Це праці таких авторів, як Р. Дейтон [66], К. Литвиненко [28], Ф. Попов [38], та інших.

До другої групи можна віднести роботи, присвячені історії Північної Ірландії та причинам розвитку сепаратизму в даному регіоні. Це публікації авторів Дж. Дарбі [65], Н. Мальцевої [30], Дж. Уайта [102] та інших.

Третя група складається з робіт, присвячених північноірландському питанню в контексті Brexit. Це роботи А. Тихомирової [42], Г. Фаррелла [72], Г. Шелест [51].

Четверта група включає роботи, що розкривають чинники виникнення та розвитку сепаратизму в Шотландії. Це роботи таких авторів: В. Васильєв [7], М. Корольова [21], В. Медлева [80] та інших.

П'ята група складається з публікацій авторів Ю. Вендика [9], Г. Кухалейшвілі [27] та О. Шевченко [50], які присвячені проблемі поширення сепаратистських ідей в Шотландії в контексті Brexit.

Слід зазначити, що з проблеми збереження єдності Великобританії в контексті Brexit не було виявлено узагальнюючих наукових праць. Доробок українських та зарубіжних дослідників з цієї проблематики складається з наукових статей або з аналітичних публікацій в Інтернет-ЗМІ.

Метою дослідження є оцінка ризику втрати територіальної цілісності Великобританії в контексті Brexit.

Заради досягнення поставленої мети необхідно виконати наступні **завдання:**

- визначити теоретико-методологічні засади дослідження;
- охарактеризувати фактори виникнення та розвитку сепаратистських рухів у Північній Ірландії та Шотландії;

- виявити спільні риси та відмінності між сепаратистськими тенденціями в Північній Ірландії та Шотландії;
- проаналізувати вплив Brexit на ситуацію в регіонах Великобританії;
- оцінити ймовірність втрати Великобританією територіальної цілісності в короткостроковій та довгостроковій перспективі.

Джерельна база складається з трьох груп джерел:

- нормативно-правові документи, серед яких можна виділити Угоду про вихід Великої Британії з ЄС [69], Закон про Шотландію 2016 р. [87], Белфастську угоду [99];
- статистичні дані, зокрема відомості перепису населення в Північній Ірландії [67; 84] та Шотландії [88], які дозволили розглянути національний та релігійний склад населення, а також результати соціологічних опитувань, що відображають ступінь поширеності сепаратистських ідей в регіонах;
- новинні матеріали зарубіжних та українських Інтернет-ЗМІ, зокрема BBC, Irish Times, Euronews, Європейська правда, НВ та ін., які дозволили прослідкувати динаміку подій у Великобританії.

Отже, джерельна база дослідження є достатньою.

Методологія дослідження. Робота ґрунтується на двох основних наукових підходах: системному, який дозволяє скласти цілісну картину сучасної ситуації в регіонах Британії, та діалектичному, що допомагає досліджувати еволюцію сепаратистських тенденцій у Північній Ірландії та Шотландії.

Серед методів дослідження слід виділити аналітичний, який дає змогу визначити фактори виникнення сепаратизму в даних регіонах; а також порівняльно-історичний, що передбачає зіставлення ситуації в одному регіоні в різні проміжки часу. Також були використані інші методи: описовий, хронологічний, синхронний, метод вивчення документів та статистичний метод.

Наукова новизна отриманих результатів. У дослідженні вперше було зроблено спробу узагальнити вплив Brexit на відцентрові тенденції у Великій Британії. Виявлено зв'язок між сучасною ситуацією та історичним розвитком Північної Ірландії та Шотландії, розглянута динаміка розвитку сепаратистських рухів в регіонах. Проаналізовані останні події, пов'язані з проблематикою дослідження (станом на початок вересня 2020 р.). Зроблена спроба спрогнозувати подальший розвиток подій у Великобританії.

Практичне значення роботи. Матеріали дослідження можуть бути використані як основа для більш глибокого дослідження сепаратистських тенденцій у Великобританії в контексті Brexit, для подальшого аналізу ситуації з урахуванням нової інформації. Також можливе використання отриманих результатів при підготовці до семінарських занять і написанні рефератів з дисциплін «Зовнішня політика країн Європи», «Міжнародна та європейська безпека», «Роль ЄС в сучасному світі» тощо.

Апробація одержаних результатів. Основні висновки і положення роботи отримали апробацію на VIII Міжнародній науково-практичній Інтернет-конференції «Сучасний рух науки» у вигляді публікації тез на тему «Питання Північної Ірландії в контексті Brexit», у збірнику тез доповідей студентів історичного факультету в рамках Декади студентської науки – 2020 р. у формі публікації тез на тему «Сучасні наукові підходи до визначення поняття «сепаратизм», а також на X Всеукраїнській науково-практичній Інтернет-конференції «Тенденції розвитку сучасної системи міжнародних відносин та світового політичного процесу» 2020 р. у формі публікації тез на тему «Передумови виникнення шотландського сепаратизму». Також у співавторстві з доктором політичних наук, професором кафедри міжнародних відносин та зовнішньої політики МДУ К. В. Балабановим була підготовлена стаття на тему «Вплив північноірландського чинника на процеси Brexit» до збірника наукових праць «Вісник МДУ», серія: Історія. Політологія.

Характеристика змісту роботи. Робота складається зі вступу, основної частини, висновку та списку використаних джерел. Основна частина, у свою чергу, складається з трьох розділів.

У першому розділі «Теоретико-методологічна база дослідження» розроблений категоріально-понятійний апарат дослідження, описаний ступінь вивченості теми в науковій літературі, а також джерельна та методологічна бази дослідження.

У другому розділі «Сепаратистські тенденції в Північній Ірландії в контексті Brexit» визначено витоки та характер прояву сепаратизму в Північній Ірландії, проаналізовано вплив Brexit на ситуацію в регіоні з одного боку, а також вплив північноірландського чинника на процес Brexit з іншого боку, зроблена спроба спрогнозувати подальший розвиток подій в регіоні.

У третьому розділі «Шотландський сепаратизм у контексті Brexit» досліджені причини, прояви та особливості сепаратизму в Шотландії, вплив Brexit на його активізацію, запропоноване наше бачення подальшого розвитку подій в регіоні.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНА БАЗА ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Категоріально-понятійний апарат дослідження

Для того, щоб виконати поставлені завдання дослідження, насамперед необхідно визначитися із сутністю низки понять. Перш за все варто розглянути поняття «сепаратизм» та «сецесіонізм», а також співвідношення між ними. При цьому слід приділити увагу тому, що явище сепаратизму має декілька різновидів, і визначити сутність понять «автономізм», «індепендизм» та «іредентизм». Окремо варто визначити сутність терміну «націоналізм» та його зв'язок із сепаратизмом.

Термін «сепаратизм» походить з латини і означає «відокремлення», «окремий». До ХХ ст. цей термін стосувався релігійної сфери життя. Сепаратизм досить довгий час визначався як «дух відступництва у справах віри», а сепаратистами називали тих, хто «вважали суспільне богослужіння незадовільним, і тому таємно збиралися для молитви» [14, с. 433].

Сучасне розуміння цього терміну, тобто його використання в політичній сфері почало формуватися на початку ХХ ст. Так, в «Енциклопедичному словнику» Ф. А. Брокгауза сепаратизм визначається виключно як «політичний рух, спрямований на досягнення окремою частиною держави автономії або політичної самостійності» [6, с. 574].

У колишньому СРСР на визначення сепаратизму впливала державна ідеологія. Так, «Велика радянська енциклопедія» визначає сепаратизм як «прагнення до відокремлення, відособлення; рух за відділення частини держави і створення нового державного утворення або за надання частині країни автономії. На відміну від національно-визвольного руху сепаратизм зазвичай висловлює інтереси певних кіл місцевої буржуазії. Разом з тим він може відображати і прагнення національних меншин в буржуазних

багатонаціональних державах до самостійних дій і створення самостійних держав або автономних областей» [3, с. 469]. Тобто ми бачимо, що в рамках радянського підходу сепаратизм розглядається як буржуазне явище.

Серед документів міжнародного права визначення поняття «сепаратизм» зустрічається в Шанхайській конвенції про боротьбу з тероризмом, сепаратизмом та екстремізмом, що була прийнята Шанхайською організацією співробітництва в 2001 р. Згідно з цим документом, сепаратизм – це «будь-яке діяння, спрямоване на порушення територіальної цілісності держави, зокрема на відділення від неї частини її території, або дезінтеграцію держави, що здійснюється насильницьким шляхом, а також планування і підготовка такого діяння, пособництво його скоєння, підбурювання до нього, що переслідується в кримінальному порядку відповідно до національного законодавства Сторін» [48]. Таким чином, це визначення відображає сепаратизм як кримінальний злочин. Проте не можна вважати, що воно повністю відображає сепаратизм з точки зору міжнародного права, адже ця конвенція прийнята лише країнами-членами ШОС, до яких не входить Велика Британія, яка розглядається в даному дослідженні. Натомість універсального, загальноприйнятого визначення сепаратизму в міжнародному праві поки не існує.

Різні дослідники надають різні визначення поняттю «сепаратизм». Дослідник В. Тішков вважає, що «сепаратизм – це вимога суверенітету і незалежності для етнічно визначеної території і ця вимога направлена проти державної влади країни проживання» [43]. Особливість цього визначення в тому, що сепаратизм пов'язується саме з етнічними групами і ігнорує можливість причетності до сепаратизму інших груп, наприклад, конфесіональних. Також таке розуміння сепаратизму вказує саме на вимогу незалежності, не беручи до уваги бажання створити автономію. О. Цебенко, досліджуючи сепаратизм в контексті міжнародних відносин, надає наступне визначення: «теорія, політика та практика, спрямована на відокремлення,

відділення частини території держави задля створення нової самостійної національної держави або її автономізації» [47].

У сучасній українській політичній науці також існує ряд визначень сепаратизму. У «Юридичній енциклопедії» за редакцією Ю. Шемшученка сепаратизм визначається як «рух, спрямований на відокремлення від держави частини її території та населення... Носіями ідей сепаратизму здебільшого є політичні партії, громадські та релігійні організації етнічних або конфесійних меншин, іноді – окремі регіональні політичні структури» [53, с. 469]. Згідно з «Енциклопедичним словником з державного управління», сепаратизм – це «прагнення політичних сил до відокремлення від іншої країни. У багатонаціональних державах – це рух національних меншин до відокремлення і створення власної держави чи встановлення автономного самоврядування» [12, с. 639]. Ці два визначення акцентують увагу на носіїв ідей сепаратизму: це етнічні, національні, конфесійні меншини.

Таким чином, загальноприйнятого визначення сепаратизму наразі не існує. Різні словники, правові документи та наукові праці надають різні визначення. Деякі визначення включають в сепаратизм прагнення і автономії, і відокремлення від держави; інші включають лише один з цих аспектів. Різні визначення акцентують увагу на різних аспектах даного явища: або вказують лише на саме прагнення відокремлення, або на кримінальну відповідальність, розглядаючи сепаратизм виключно як злочин; або акцентують увагу на певні спільноти (етнічні, національні, релігійні) як на джерела сепаратизму.

У західній науковій літературі досить поширений інший термін – «сецесіонізм», що є похідним від слова «сецесія». Термін «сецесія» використовували ще в Стародавньому Римі – так називали демонстративний вихід плебеїв зі складу римської громади. Поступово значення терміну еволюціонувало та розширювалося, і згодом стало означати відділення частини від цілого, але не будь-яке, а за умову, що ініціатива відділення походить саме від частини, що відділюється. Відповідно у політичній сфері «сецесія» набула вужчого значення – вихід частини держави з її складу. У той

час, коли «сецесія» – це сам факт такого відділення, «сецессіонізм» означає наявність політичних рухів, які прямо або побічно спрямовані на реалізацію сецесії [38, с. 20-21].

Зарубіжні дослідники також використовують термін «сепаратизм», яке вважається більш широким поняттям: воно включає не лише прагнення до повного відділення, як це передбачає сецессіонізм, але й прагнення до підвищення самостійності регіону при незмінності державних кордонів [38, с. 21]. Об'єднання в один термін як прагнення відділення, так і прагнення автономії є цілком логічним, адже в світових політичних реаліях ця межа доволі розмита. Так, один сепаратистський рух може насправді не бути цілісним, а поділятися на кілька фракцій, кожна з яких по-своєму може бачити краще майбутнє регіону. Окрім того, позиції таких рухів часто змінюються, і можуть переходити як від прагнення автономії до прагнення повного відокремлення, так і навпаки [32]. Це актуально і для тих регіонів, що досліджуються в даній роботі. Так, якщо на початку Ольстерського конфлікту сепаратисти виступали за повне відділення Північної Ірландії від Великої Британії, то врешті решт погодилися на розширення автономії та створення регіонального парламенту. У якості прикладу зворотної ситуації можна назвати сучасні події в Шотландії: якщо після відмови шотландців від незалежності на референдумі 2014 р. Шотландська національна партія погодилася на розширення автономії, то з початком процесу виходу держави з ЄС ШНП знову спрямувало свою діяльність на досягнення незалежності. Таким чином, в рамках даного дослідження доцільніше використовувати саме термін «сепаратизм».

У цьому дослідженні для чіткого розуміння поняття «сепаратизм» ми узагальнили вищезазначені визначення. Таким чином, під «сепаратизмом» ми маємо на увазі політичний рух, суб'єктами якого зазвичай виступають етнічні, конфесійні меншини та регіональні політичні рухи, і який спрямований на досягнення чи розширення повноважень автономії регіону, або на повне

відокремлення регіону від держави. При цьому поняття «регіон» використовується у вузькому значенні, тобто позначає частину держави.

Перейдемо до класифікації сепаратизму. При визначенні різновидів цього явища ми орієнтувалися на монографію Ф. Попова «Географія сецесіонізму в сучасному світі» [38]. Попов поділяє сепаратизм на два види, в залежності від тих цілей, які переслідує той чи інший сепаратистський рух.

Перший вид – «автономізм». Цей термін позначає «політичне самовизначення етнічних груп і регіонів на основі створення автономій», тобто метою автономістських рухів є саме створення автономії, або ж розширення її повноважень, але не повне відділення [38; с. 23]. Зарубіжні дослідники Бертран М. Ронер та Леонард Дж. Рахіллі також пов'язують автономізм із сепаратизмом. У своїй спільній роботі «Сепаратизм і дезінтеграція. Порівняльне дослідження» вони відмічають, що терміни «автономізм» та «сепаратизм» часто використовуються як взаємозамінні, що може пояснюватися тим, що автономізм часто призводить до сепаратизму, і межа між цими явищами доволі незначна [85]. Як вже було зазначено вище, автономізм періодично зустрічається як у випадку Північної Ірландії, так і Шотландії. Також у контексті автономізму варто звернути увагу на таке явище, як «деволюція» – передача повноважень з компетенції центральної влади у відання регіональним органам державної влади [34]. Для розвитку Великої Британії деволюція зіграла важливу роль, торкнулася трьох регіонів держави: Північної Ірландії, Шотландії та Уельсу.

Відповідно, метою сепаратистських рухів, які відносяться до другого виду, є повне відділення від своєї держави. Загалом цей вид можна назвати власне «сецесіонізмом». Проте сецесіонізм також в свою чергу можна розділити на різновиди: «індепендизм» та «іредентизм». «Індепендизм» передбачає відокремлення від держави з метою створення нового центру влади, тобто нової незалежної держави. «Іредентизм» також включає в себе прагнення відділення, проте без створення нового центру влади. Натомість іредентисти прагнуть знайти для свого регіону новий центр влади. По суті це

передбачає відділення від однієї держави заради приєднання до іншої. При цьому в ідеях іредентизму допустимий і період власне незалежності регіону, проте в такому випадку незалежність вважається лише перехідним періодом [38; с. 24-25]. У рамках нашого дослідження розглядаються обидва з цих різновидів. Північноірландський сепаратизм можна віднести до іредентизму, адже в даному випадку існує альтернативний Британії центр влади – Республіка Ірландія. Натомість у Шотландії має місце виключно індепендизм, адже шотландські сепаратисти виступають саме за створення окремої незалежної шотландської держави.

Сепаратизм тісно пов'язаний з ідеологією націоналізму. Існує декілька підходів до визначення поняття «націоналізм». У загальному вигляді націоналізм можна визначити як ідеологію, яка основним пріоритетом вважає інтереси нації. Проте існують різні підходи до того, що вважати нацією, а отже і сутність націоналізму буде залежати від цих підходів. Серед підходів можна виділити західний, який вважає націю громадсько-політичною спільнотою, та східноєвропейський, який акцентує увагу на етнокультурному аспекті.

У західній політичній науці націю розуміють усіх громадян держави. При цьому передбачається, що держава формує націю, інтегрує різні соціальні групи в єдину політичну спільноту. Цього підходу дотримуються такі дослідники, як, наприклад, Е. Геллнер, Л. Гринфельд, М. Хром та інші. Зокрема, за Геллнером, «націоналізм» – це політичний принцип, сутність якого полягає в тому, що політична і національна одиниці мають збігатися. Можна сказати, що в рамках такого підходу поняття «націоналізм» за значенням наближається до поняття «патріотизм», має скоріше позитивне емоційне забарвлення [41].

У східноєвропейському підході, навпаки, націоналізм пов'язаний не з політичним, а з етнічним аспектом, вважається негативним явищем, протиставляється патріотизму та майже ототожнюється з шовінізмом. Націоналізм сприймається як ізоляція одного етносу від інших, протиставлення цього етносу з іншими, «чужими», відчуття переваги над

ними. Такого підходу дотримуються, наприклад, В. Малахов, М. Мнацаканян та інші [41].

У контексті такого підходу доцільно буде розглянути поняття «етнос». Етнос – історично сформована на певній території сукупність людей, для якої характерна наявність відносно стабільних особливостей культури (зокрема спільна мова), а також етнічної самосвідомості. Під етнічною самосвідомістю розуміють усвідомлення індивідами власної належності до певної етнічної спільноти і відмінності від інших етносів. При цьому саме наявність такої самосвідомості остаточно визначає групу людей в якості етносу [44, с. 9-11]. Для населення як Північної Ірландії, так і Шотландії спостерігаються певні ознаки етносу, що буде докладніше розглянуто в наступних розділах. Особливо чітко це простежується на прикладі Шотландії, адже більшість населення регіону усвідомлює себе саме як шотландців.

Сепаратистські рухи можуть нести в собі ознаки націоналізму як у розумінні західного підходу, так і східноєвропейського. Проте якщо націоналізм може стосуватися окремої держави загалом, то сепаратизм існує лише на рівні регіональної спільноти. Один з підходів до класифікації сепаратизму поділяє його на етнонаціональний та політичний [28]. При цьому перший буде відповідати етнічному розумінню націоналізму, тоді як другий – громадсько-політичному.

Етнонаціональні сепаратистські рухи апелюють, перш за все, до етнічної самобутності своєї спільноти, до якої можна віднести наявність власної історії, окремої мови та інших культурних особливостей. Зазвичай цей різновид виникає тоді, коли населення регіону відноситься до іншого етносу, аніж більшість населення держави. При цьому сепаратистські прагнення аргументуються правом народів на самовизначення, популяризуються гасла національної незалежності [28].

Натомість суб'єктом політичного сепаратизму може бути населення будь-якого регіону, незалежно від етнічної приналежності. У такому випадку сепаратистський рух потребує інших аргументів для відокремлення, не

пов'язаних з етнічною самобутністю. Це можуть бути політичні, релігійні, економічні чинники [28].

На наш погляд, у випадку Великої Британії не можна чітко визначити, є сепаратизм етнонаціональним або політичним. Як в Північній Ірландії, так і в Шотландії можна спостерігати ознаки обох цих різновидів: наявність власної історії, окремих мов (хоча і не дуже поширених), а також релігійних та економічних факторів.

1.2. Стан наукової розробки теми, джерельна та методологічна бази дослідження

Розглядаючи ступінь вивченості даної проблеми, можна класифікувати літературу за проблемним принципом.

Першу групу досліджень складають роботи, що присвячені сепаратизму як політичному явищу, характерному для багатьох країн Європи та світу. Це праці таких авторів, як Дейтон Р. [66], Литвиненко К. [28], Попов Ф. [38], та інших.

Український дослідник Литвиненко К. у своїй статті «Сепаратизм як предмет соціальної і політичної філософії» приділив значну увагу проблемі визначення поняття «сепаратизм», розглянувши різні підходи українських та зарубіжних дослідників. Автор розкриває сутність двох видів сепаратизму: етнонаціонального та політичного.

Монографія Ф. Попова «Географія сецесіонізму в сучасному світі» надає широкий аналіз такого явища, як сецесіонізм; пропонує теоретико-методологічні засади його вивчення, виділяє типи сецесіонізму за географічною ознакою. Особливу увагу варто звернути на першу главу монографії, де автор надає визначення терміну «сецесіонізм», визначає його співвідношення із поняттям «сепаратизм» та надає класифікацію сепаратистських рухів за критерієм мети, до якої вони прагнуть.

У роботі «Сепаратизм, глобалізація та Європейський Союз» Р. Дейтон аналізує основні причини виникнення сепаратистських рухів на європейському просторі, а також наслідки цього явища для ЄС. При цьому особливий інтерес викликає теза про те, що до виникнення сепаратизму призводять, зокрема, самі принципи існування ЄС, за якими окремі регіони мають значні повноваження.

До другої групи можна віднести роботи, присвячені історії Північної Ірландії та причинам розвитку сепаратизму в даному регіоні. Це публікації авторів Дарбі Дж. [65], Мальцевої Н. [30], Уайта Дж. [102] та інших.

У статті «Ірландський націоналізм: витoki та основні риси» автор Мальцева Н. аналізує процес зародження ірландського націоналізму і виділяє основні характерні риси цього ідеологічного явища. Значна увага приділяється історичному та релігійному факторам розвитку ірландського націоналізму, характеризується етнічний склад населення регіону.

Джон Дарбі у роботі «Північна Ірландія: передумови для мирного процесу», розглядає процес мирного врегулювання Ольстерського конфлікту, який зіграв визначальну роль для подальшої долі Північної Ірландії. Особливий інтерес представляє процес укладання та характеристика Белфастської угоди 1998 р., принципи якої і на сучасному етапі продовжують підтримувати мир у Північній Ірландії.

У роботі Джона Уайта «Яким був рівень дискримінації під час юніоністського режиму, 1921-68?» надається аналіз рівня дискримінації північноірландських католиків у різних сферах життя в 1921-1968 рр., що стало передумовами Ольстерського конфлікту. Характеризується ступінь дискримінації в таких сферах, як право голосу на виборах, працевлаштування, оплата праці, тощо.

Третя група складається з робіт, присвячених північноірландському питанню в контексті Brexit. Це роботи Тихомирової А. [42], Фаррелла Г. [72], Шелест Г. [51].

Робота «Наслідки Brexit для Північної Ірландії» Тихомирової А. аналізує реакцію ірландських націоналістів на результати референдуму щодо Brexit та розглядає ймовірність проведення референдуму щодо об'єднання Північної Ірландії з Республікою Ірландія, можливість якого передбачена Белфастською угодою.

У публікації «Brexit зупинився на кордоні: як проблема Північної Ірландії ламає переговори Британії та ЄС» Шелест Г. розглядає питання щодо прикордонного режиму між Північною Ірландією та Республікою Ірландія, а також проблема гарантування права жителів регіону на отримання громадянства як Великобританії, так і Республіки Ірландія.

Ірландський політолог Генрі Фаррелл у статті «Проблема Північної Ірландії в контексті Brexit», розглядає перешкоди, які створив Brexit, для подальшого виконання Белфастської угоди, серед яких найбільш значущою виділяється проблема прикордонного режиму. Автор приходиться до висновку, що найкращим для Белфастської угоди варіантом розвитку подій було б збереження єдиного ринку між ЄС та Британією.

Четверта група включає роботи, що розкривають чинники виникнення та розвитку сепаратизму в Шотландії. Це роботи таких авторів: Васильєв В. [7], Корольова М. [21], Медлева В. [80] та інших.

З цієї групи найбільш цікавою є робота В. Васильєва «Рух за незалежність Шотландії». Автор охарактеризував одразу цілий ряд чинників шотландського сепаратизму: складні відносини між Англією та Шотландією в історичній ретроспективі, релігійний чинник, економічний розвиток шотландського регіону, тощо.

Робота Корольової М. «Мовна ситуація в Шотландії: історія та сучасний статус шотландської гельської мови» надала необхідну інформацію для аналізу лінгвістичного чинника розвитку шотландського сепаратизму. Стаття розкриває сучасну мовну ситуацію в Шотландії, поширеність та статус таких мов, як шотландська гельська та скотс.

У статті «Сильна та стабільна: привабливість шотландської економіки» В. Медлева аналізує розвиток шотландської економіки, беручи до уваги такі аспекти, як рівень іноземних інвестицій, зовнішні торгівельні зв'язки, ступінь розвитку промисловості, наявність природних ресурсів, тощо. За допомогою доробку В. Медлевої у нашому дослідженні був охарактеризований економічний чинник розвитку шотландського сепаратизму.

Остання, п'ята, група складається з публікацій авторів Вендика Ю. [9], Кухалейшвілі Г. [27] та Шевченко О. [50], які присвячені проблемі поширення сепаратистських ідей в Шотландії в контексті Brexit.

Вендик Ю. в публікації «Чи відділиться Шотландія?» розглядає причини, що призвели до бажання шотландського уряду провести другий референдум про незалежність, аналізує фактори, які можуть вплинути на подальший розвиток подій.

У роботі Кухалейшвілі Г. «Картатий слід. Чому шотландські сепаратисти знову збираються оголосити незалежність від Великобританії і до чого тут Brexit» аналізує наскільки велика ймовірність відділення Шотландії і як пов'язані відцентрові тенденції Единбурга з політичною кризою в Лондоні через Brexit.

Публікація О. Шевченка «Чому Шотландія хоче залишити Велику Британію і чи може» також підіймає питання в чому причини загострення ситуації та оцінює ймовірність Шотландії на здобуття незалежності.

Слід зазначити, що з проблеми збереження єдності Великобританії в контексті Brexit не було виявлено узагальнюючих наукових праць. Доробок українських та зарубіжних дослідників з цієї проблематики складається з наукових статей або з аналітичних публікацій в Інтернет-ЗМІ.

Джерельна база дослідження представлена трьома групами: нормативно-правовими документами, статистичними даними та новинними матеріалами Інтернет-ЗМІ.

Серед джерел першої групи варто виділити наступні: Белфастська угода 1998 р. [99], підписанням якої завершився Ольстерський конфлікт в Північній

Ірландії; Угода про вихід Великої Британії з ЄС [69]; Закон про Шотландію 2016 р. [87], яким було розширено повноваження регіону після проведення першого референдуму щодо незалежності; шотландський законопроект 2016 р. про проведення другого референдуму щодо незалежності [64], який засвідчив шотландське невдоволення виходом з ЄС та готовність уряду регіону діяти в напрямку досягнення незалежності.

До статистичних даних варто віднести результати перепису населення 2011 р. в Північній Ірландії [67; 84] та Шотландії [88], а саме відомості про віросповідання, володіння мовами та національну ідентичність жителів цих регіонів; дані щодо стану економіки та зовнішні торгівельні зв'язки обох регіонів [83; 94; 95]; результати соціологічних опитувань в Північній Ірландії щодо підтримки ідеї об'єднання з Республікою Ірландія [29; 75] та в Шотландії щодо підтримки ідеї незалежності [91].

Особливо важливою є третя група джерел, а саме новинні матеріали Інтернет-видань, адже для досягнення цілей дослідження необхідно слідкувати за динамікою розвитку подій у Великій Британії. Були використані публікації наступних зарубіжних та українських видань: BBC, Irish Times, Euronews, Європейська правда, НВ, тощо.

Предмет даного дослідження доцільно розглянути з точки зору *транснаціонального підходу* до розуміння сучасних міжнародних відносин. Цей підхід розглядає міжнародні відносини як розгалужену систему зв'язків, що з'єднують різноманітних учасників міжнародних взаємодій, серед яких, окрім держав, можуть бути інші територіальні інститути (регіони, міста), багатонаціональні корпорації, транснаціональні громадські рухи і міжнародні організації, фінансові групи та інші приватні актори, які витісняють державу з центру на периферію міжнародної системи, роблять її одним з рядових гравців на світовій арені. У контексті даного дослідження слід розглянути деякі аспекти транснаціонального підходу, а саме оцінити роль наступних акторів: регіонів Північна Ірландія та Шотландія, а також міжнародної організації Європейський Союз.

Регіон Північна Ірландія значно вплинув на процес та результати перемовин між Британією та ЄС щодо умов виходу держави з організації. Це пов'язано з необхідністю збереження миру на території регіону, який довгий час забезпечується тісними зв'язками та відкритим кордон між регіоном та Республікою Ірландія. Саме питання ірландського кордону стало найбільшою перешкодою для укладання угоди про вихід з ЄС. Через відсутність згоди серед британських політиків у цьому питанні Brexit неодноразово відтерміновувався. Кінцевим рішенням стало введення «змішаного» кордону, тобто збереження відкритого кордону між Північною Ірландією та Ірландією, але введення перевірок між регіоном та іншими територіями Британії. Таким чином, ситуація в регіоні частково визначила умови угоди, залишивши Британію більш залежною від ЄС, ніж вона могла стати. У той же час варто взяти до уваги, що вплив регіону був скоріше пасивний, натомість рішення приймалося на рівні перемовин між державою та міжнародною організацією.

Шотландія не мала такого впливу на процес Brexit, як Північна Ірландія. Проте цей регіон активніше виступив із ідеями відділення від Британії, створивши ситуацію, яка в перспективі може призвести до зміни політичної карти Європи.

Слід відзначити, що якщо зазвичай сепаратистські тенденції мають характер фрагментації, то в даному випадку це скоріше прояв інтеграційних процесів, адже регіони висловлюють бажання залишатися в складі ЄС. Це свідчить про те, що на сучасному етапі роль міжнародних організацій зростає настільки, що може конкурувати з роллю держави, і можливо навіть призвести до втрати цілісності цієї держави.

Методологічні засади дослідження. Дослідження має міждисциплінарний характер, включає зокрема історичний, економічний, соціологічний, політологічний та інші аспекти.

Робота ґрунтується на таких основних підходах, як системний та діалектичний. Використання системного підходу дозволяє скласти цілісну картину сучасного сепаратизму в регіонах Британії, з урахуванням

різноманітних факторів його становлення, а також аналізом взаємозв'язків між ними. За допомогою діалектичного підходу досліджується еволюція сепаратистських тенденцій у Північній Ірландії та Шотландії, зокрема визначається, як змінилася ситуація після референдуму щодо виходу Великої Британії з ЄС.

Дослідження засноване на наступних наукових принципах:

- принцип об'єктивності, що забезпечує, наскільки це можливо, мінімальний вплив суб'єктивних поглядів та уподобань автора на результати дослідження;
- принцип історизму, який дозволяє віднайти глибинні історичні витоки сепаратизму в Північній Ірландії та Шотландії, що необхідно для цілісного розуміння сучасного стану;
- принцип компаративістики, який допомагає порівняти ситуації у даних регіонах, визначити спільні та відмінні риси.

Вказані вище наукові підходи та принципи реалізовані за допомогою ряду методів, серед яких аналітичний, описовий, хронологічний, порівняльно-історичний, синхронний, метод вивчення документів та статистичний метод.

Аналітичний метод дозволяє вивчити фактори виникнення сепаратизму в даних регіонах, а також динаміку його розвитку. Зокрема, за допомогою цього метода були визначені основні чинники формування сепаратистських настроїв у Великій Британії: історичний, релігійний, лінгвістичний, економічний, зовнішній та ін.

Описовий метод дає змогу викласти інформацію, отриману за допомогою спостереження, з визначенням основних характеристик ситуації та причинно-наслідкових зв'язків. Наприклад, метод використаний для опису процесу перемовин щодо Brexit та взаємозв'язку цього процесу з ситуацією в Північній Ірландії та в державі в цілому.

За допомогою хронологічного методу події, важливі для дослідження, розглядаються в чіткому порядку.

Порівняльно-історичний метод передбачає зіставлення ситуації в одному регіоні в різні проміжки часу, що дозволяє визначити основні етапи розвитку подій. Наприклад, в рамках дослідження порівнюється період підготовки та проведення референдуму про незалежність Шотландії 2014 р. з періодом Brexit та вимогами про проведення другого референдуму в регіоні.

Натомість синхронний метод дозволяє зіставити становище в двох регіонах в однаковий час, перш за все в період 2016-2020 рр.

Використання методу вивчення документів спрямоване на аналіз важливих для дослідження офіційних документів, наприклад Белфастської угоди 1998 р., угоди щодо виходу Великої Британії з ЄС, тощо.

Статистичний метод дозволяє використати та проаналізувати певні кількісні статистичні дані. Наприклад, в рамках роботи корисно розглянути відомості перепису населення регіонів щодо релігійної та національної самоідентифікації, результати опитувань щодо ставлення населення до ідеї відділення від Британії, тощо.

Висновки до розділу 1

Таким чином, проаналізувавши категоріальний апарат дослідження, ми визначили сутність такого явища, як сепаратизм, з'ясували його зв'язок із ідеологією націоналізму та визначили види сепаратизму: автономізм, індепендизм та іредентизм. Було з'ясовано, що ситуація в Північній Ірландія відповідає іредентизму, а в Шотландії – індепендизму, при чому в обох регіонах сепаратистські рухи періодично приймають автономістські позиції.

Використання широкої кількості джерел та літератури дозволило виконати поставлені завдання дослідження. Проте не було виявлено узагальнюючих наукових робіт з проблематики збереження цілісності Великобританії в контексті Brexit. Натомість література з цієї теми представлена науковими статтями та аналітичними публікаціями в Інтернет-ЗМІ.

Доцільно розглядати предмет даного дослідження в контексті транснаціонального підходу до розуміння міжнародних відносин. Сучасна ситуація у Великій Британії є одним з прикладів, що доводить зростання ролі регіонів (Північна Ірландія та Шотландія) та міжнародних організацій (ЄС) на міжнародній арені.

Методологічна база дослідження включає в себе такі методи, як аналітичний, описовий, хронологічний, порівняльно-історичний, синхронний, метод вивчення документів та статистичний метод

РОЗДІЛ 2.

СЕПАРАТИСТСЬКІ ТЕНДЕНЦІЇ В ПІВНІЧНІЙ ІРЛАНДІЇ В КОНТЕКСТІ BREXIT

2.1. Фактори розвитку північноірландського сепаратизму

Існує ряд факторів, що вплинули на розвиток північноірландського сепаратизму в історичній ретроспективі та продовжують впливати на сучасному етапі. Для того, щоб проаналізувати сучасний стан проблеми та виробити можливі шляхи розвитку подій, необхідно розглянути всі ці фактори, визначити причини виникнення сепаратизму в даному регіоні.

Аналізуючи сепаратистські рухи в різних європейських країнах, ми виділили наступні загальні фактори їх виникнення:

- Історичний
- Релігійний
- Етнічний
- Лінгвістичний
- Економічний
- Зовнішній
- Географічний

Розглянемо кожний з цих факторів окремо на прикладі сепаратизму в Північній Ірландії.

Важливим фактором будь-якого сепаратистського руху є історичні передумови. Причини і передумови ірландського націоналізму прийнято пов'язувати з подіями XII ст., коли у 1169 р. для вирішення міжусобних конфліктів ірландських вождів були запрошені васали англійського короля Генріха II. Підвищення васалів Генріха II стурбувало короля, і він у 1171 р. оголосив нові ірландські землі своїх васалів своєю власністю, що викликало невдоволення частини ірландців. Проте деякі історики висловлюють думку,

що трагедія ірландської історії полягає не в тому, що в XII ст. в Ірландії з'явилися іноземні загарбники, а в тому, що вони не змогли захопити всю Ірландію. Слід відзначити, що з цього часу протягом декількох століть англійці проживали загалом у Дубліні та його околицях й не мали значного впливу на суспільно-політичне життя Ірландії. Але важливим фактором став той факт, що англійці, хоча й вважали себе жителями Ірландії, зберігали пам'ять про своє походження, результатом чого стало формування англо-ірландської етнічної групи. Тому до XVI ст. в Ірландії виникли дві основні етнічні групи населення: перша, більш численна та впливова на острові на той час, – гельська, або кельтська, та друга – англо-ірландська. Проте з активізацією британської колонізації в Ірландії така диференціація поступово стиралася [30].

Новий етап політики Англії щодо Ірландії почався з формування в країні нової монархічної династії Тюдорів. Династія існувала з 1485 р., коли королем став перший її представник Генріх VII, та до 1603 р. Для ірландської історії переломною стала політика Генріха VIII, спадкоємця Генріха VII. Саме він у 1541 р. отримав статус короля Ірландії та провів на цій території земельну реформу, ввівши англійську систему володіння землею, яка на той час була найважливішим ресурсом. Англійська модель призвела до того, що земля переходила від ірландських землевласників до англійців. Саме цей факт став приводом для початку невдоволення англійцями з боку ірландців, адже це сприяло як погіршенню становища окремих ірландців, так і до затримки економічного розвитку всієї Ірландії та перетворення її на економічний придаток Англії [30].

Така ситуація призвела до формування ірландських рухів протесту та повстань проти панування англійців. Одним з таких повстань, що в значній мірі заклав основи Ольстерського конфлікту, можна назвати повстання лорда Ольстеру гельського походження Х'ю О'Ніла (або Х'ю О'Нейла), що відбувалося наприкінці XVI – на початку XVII ст. Початок його повстання був успішним. Х'ю О'Ніл знайшов собі союзників серед ірландської знаті –

О'Доннеллів. Успіхом повстання стала битва при Жовтому броді в 1598 р., в якій ірландці використали свою сильну сторону – партизанську тактику. Ця перемога ірландців поставила під сумнів панування англійців над островом. Проте 1601 р. у вирішальній битві при Кінсейлі повстанці, яким довелося битися відкрито, зазнали поразки та рятувалися втечею, а О'Ніл офіційно здався. Хоча самого О'Ніла в результаті помилювали, ситуація в Ірландії не змінилася й англійське панування було збережено [33].

В історії Ірландії мали місце й інші повстання. Зокрема, масові протести почалися в 1641 р., а в 1648 р. повстанцям вдалося обмежити владу англійців, чому посприяв стан громадянської війни в самій Англії. Проте цього разу протести також зазнали поразки, коли з отриманням влади в Англії Олівером Кромвелем його армія жорстоко придушила повстання в 1649 р. Через ці події чисельність населення Ірландії знизилася майже в 2 рази, а саме з 1,5 мільйонів осіб у 1641 р. до 850 тисяч осіб в 1652 р. Після придушення повстання був ліквідований парламент Ірландії та знову активізувалося обезземелення ірландців на користь англійців, при цьому у власності ірландців залишилася лише п'ята частина земель [30].

Значно вплинув на ірландські настрої також період Протестантського панування (1691-1803), коли католики, якими були корінні ірландці в той час, як англійці були протестантами, втратили можливість участі в політичному житті країни і влада в країні опинилася в руках представників протестантської меншини. Саме тоді почали з'являтися ідеї ірландського націоналізму в роботах мислителів-протестантів, таких як Вільям Молінекс, Джонатан Свіфт, Едмунд Берк і Генрі Граттан. Оскільки всі землі були сконцентровані в руках протестантів, католики перетворилися на громадян другого сорту. Управління країною здійснювалося з Англії.

Наприкінці XVIII ст. в Ірландії склалися рухи як прихильників незалежності, так і юніоністів, яких задовольняла англійська влада. Такий поділ на два рухи актуальний і зараз для Північної Ірландії. У XVIII ст. впливовою організацією була «Об'єднані ірландці» під керівництвом Вольфа

Тона, яка прагнула до встановлення незалежності Ірландії. Діяльність організації привела до повстання 1798 р. в коаліції з французькими революційними силами, проте повстання було швидко придушене британською армією. На противагу таким рухам також оформився рух юніоністів, що спочатку захищав суто економічні інтереси англійців-протестантів, а пізніше набув ознак патріотичних настроїв та настроїв недовіри до католиків [30].

У відповідь на рух за незалежність Ірландії з метою його послабити англійці в 1801 році оголосили про створення Унії – злиття Ірландії і Великобританії. Акт про унію став переломним моментом в історії Ірландії. Він скасував парламент в Дубліні і з 1 січня 1801 р. об'єднав королівства Англії та Ірландії. Цей акт викликав різну реакцію серед ірландців. Протестанти його підтримали, а католики засудили, вважаючи порушенням ірландських прав, та прагнули анулювати цей документ. Широко обговорювалася проблема доцільності передачі всіх повноважень ірландського парламенту Вестмінстеру. Цей акт призвів до різноманітних спроб його скасувати, але лише в результаті війни за незалежність Ірландії (1919-1921 рр.) був підписаний Англо-Ірландський договір 1921 р., за яким Ірландія отримувала статус автономного домініону Британії, тобто мала широку самостійність, але визнавала головою домініону британського монарха. Окремо був підписаний акт, який дозволяв Північній Ірландії вийти зі складу цього домініону, залишившись частиною Великої Британії [33].

Розглянемо докладніше Англо-Ірландський договір. Серед його пунктів можна виділити наступні, що представляють інтерес для нашого дослідження:

- Ірландія отримала статус домініону Британської імперії;
- до закінчення одного місяця з моменту прийняття цього документу уряд Ірландської вільної держави не мав повноважень щодо Північної Ірландії і не міг проводити вибори в парламент Ірландської вільної держави для виборчих округів в Північній Ірландії. Протягом цього

місяця парламент Північної Ірландії міг прийняти рішення на користь проведення таких виборів;

- протягом місяця парламент Північної Ірландії міг прийняти рішення про відмову від поширення повноважень уряду Ірландської вільної держави на Північну Ірландію. У разі відсутності такої відмови парламент і уряд Ірландської вільної держави в Північній Ірландії мали б повноваження в тих питаннях, що не входили до компетенції парламенту Північної Ірландії [68].

Англіїці-протестанти, що на той час складали більшість населення Північної Ірландії, посприяли тому, щоб відмовитися від виходу зі складу Британії та від об'єднання з Ірландською вільною державою. Таким чином, сформувалися дві частини Ірландії з різним політичним статусом.

Важливим фактором ірландського сепаратизму є релігійний фактор, що перекликається з історичним. Проблема протиріч на тлі релігії бере свої витoki в XVII ст. Британці, що прийшли на територію Ірландії, були представлені двома основними групами: англійцями – прихильниками англіканської церкви і шотландцями – пресвітеріанами. Ірландці ж не прийняли Реформацію, зберегли католицьку віру і не бажали переходити в протестантство. Незважаючи на те, що протестантизм має низку різних течій, їх представники були інтегровані між собою на противагу католикам. Британська колонізація Ірландії супроводжувалася обезземеленням ірландців-католиків, їх переселенням на менш родючі землі, політичною та культурно-релігійною дискримінацією. У всіх законах, що приймалися британським парламентом щодо Ірландії і фактично закріплювали соціально-економічні обмеження для ірландців, широко використовувалися релігійні терміни «протестант» та «католик», які були протиставлені один одному. Таким чином, за декілька століть такої практики в свідомості ірландців і британців закріпилися передумови для оцінки віросповідання як основного критерію поділу різних верств суспільства [31].

Релігійний фактор зіграв важливу роль у розділі Ірландії в 1921 р. Протестанти, що на той час мали чисельну перевагу, наполягли на референдумі, за результатами якого Ольстер залишився в складі Великобританії. У наступні десятиліття ситуація антагонізму між релігійними громадами в Північній Ірландії тільки погіршувалася. Протестанти з мовчазної згоди Лондона встановили в провінції режим жорсткої дискримінації католиків: ввели обмеження на заняття державних посад, отримання вищої освіти, медичного обслуговування та інше. У результаті питання релігії стало підбурювати сепаратистські настрої. Під час загострення конфлікту в 1960-х рр. релігійна складова простежувалася навіть в діяльності терористичних організацій. На прапорах деяких угруповань присутні релігійні атрибути, а у вуличних зіткненнях звучали заклики релігійного характеру. Релігія була важливим соціальним інститутом, ознакою, за якою люди могли об'єднатися та яка загалом визначала політичні погляди людини. У 1960-ті рр. зберігалася різка диференціація населення за релігійною ознакою, про що свідчить зокрема той факт, що шлюби між протестантами та католиками укладалися лише в 6-7% випадків [31].

Слід відзначити, що на сучасному етапі серед населення Північної Ірландії найбільшу частку складають католики, серед яких сепаратистські настрої є сильнішими. А саме в 2011 р., за результатами перепису населення, 40,8% населення назвали себе католиками. Натомість частка пресвітеріанців (напрям кальвінізму, що зокрема сповідують шотландці) склала 19,1%, а англіканців – 13,7%. Решта населення поділилася на менші групи: атеїсти склали 10,1%; ті, хто вважає себе християнами інших течій – 5,8%; методистів (методизм – це одна з течій протестантизму) – 3%; прихильники інших релігій – 0,8%. Також 6,8% залишили питання щодо віросповідання без відповіді [67]. Таким чином, найчисельніша група – це католики, що може непрямо вплинути на сучасну підтримку населенням ідей сепаратизму. Проте з іншого боку, загальна кількість протестантів, а саме англіканців, пресвітеріанців та методистів складає 35,8%, що лише на 5% менше

чисельності католиків. Тож суспільство Північної Ірландії на сучасному етапі поділено майже навпіл за ознакою релігії, що має величезний вплив й на політичні погляди населення. Така ситуація може значно ускладнити соціально-політичне життя регіону та призвести до гострих конфліктів серед населення.

Етнічний фактор розвитку сепаратизму виникає тоді, коли в регіоні з сепаратистськими настроями наявна велика чисельність населення, яка не вважає себе представником титульної нації даної держави. Вплив цього фактору має місце й у випадку Північної Ірландії. Етнічний склад населення регіону виглядає наступним чином: близько 500 тисяч осіб – це корінні жителі, ірландці-католики, а також близько 1 мільйона англо-ірландців та шотландо-ірландців [39]. Н. Мальцева, автор статті «Ірландський націоналізм: витoki та основні риси» пропонує поділ ірландського населення на три нації: ірландці, англо-ірландці (нащадки перших завойовників англо-нормандців) і англійці. Вона також вбачає складність та унікальність ірландського націоналізму в тому, що навіть усередині цих національних груп немає єдності, ідентифікації фрагментарні, а етнічні характеристики розмиті [30]. На наш погляд, релігійний фактор є більш значущим у випадку Північної Ірландії, ніж етнічний. У деякій мірі ці фактори зливаються один з одним, адже загалом певна релігія відповідає певній етнічній групі: корінні ірландці загалом сповідують католицизм, англо-ірландці – англіканство, а шотландо-ірландці – пресвітеріанство.

Якщо брати до уваги національну ідентичність населення Північної Ірландії, то, за даними 2014 р., 40% жителів назвали себе виключно британцями, 25% – ірландцями, 21% – північними ірландцями. На перший погляд може здатися, що переважають саме британці [93]. Проте разом ірландці та північні ірландці складуть 46%, що переважає над відсотком тих, хто вважає себе британцями. Обидві ці групи створюють потенціал для поширення сепаратизму, при чому ті, хто вважають себе ірландцями – для поширення іредентизму, а ті, хто вважають себе виключно північними

ірландцями – індепендизму. Тож у наявній структурі населення може виникнути конфлікт не лише між сепаратистами та юніоністами, але й всередині сепаратистського руху між іредентистами та індепендістами.

Важливим фактором у багатьох випадках сепаратизму є лінгвістичний фактор, адже мова є вагомим чинником для формування національної свідомості та для національної самоідентифікації кожної окремої людини. З одного боку мова об'єднує своїх носіїв в єдині групи, але з іншого може сприяти розшаруванню суспільства держави за мовною ознакою. Тобто якщо населення регіону є носієм власної мови, або іншої мови, що не є основною мовою держави, ймовірність розвитку сепаратизму стає більше. Окрім цього, зацікавлені групи, наприклад політичні партії, можуть використовувати у своїй риторичній проблемі різних мов для розпалення сепаратистських настроїв серед населення.

Розглянемо цей фактор на прикладі Північної Ірландії. Ірландський народ має свою мову, а саме ірландську (або гельську), поява якої передувала формуванню англійської мови. Мова була домінуючою по всій провінції Ольстер до прибуття протестантських англо-шотландських колоністів у XVII ст. Для значної частини населення вона залишалася рідною до XIX ст., але поступово витіснялася англійською мовою. Наразі саме англійська є домінуючою мовою в регіоні Північної Ірландії, хоча в деяких школах навчання проходить ірландською мовою. Ірландська мова в Північній Ірландії має статус мови національної меншини, в той час як валлійська в Уельсі та шотландська гельська в Шотландії мають статус офіційних. Натомість у Республіці Ірландія ірландська гельська має рівний з англійською офіційний статус. Також ця мова є однією з офіційних мов Європейського Союзу. За даними перепису населення 2011 р. серед жителів Північної Ірландії лише 11% мають деякі навички ірландської мови, при цьому 4,1% лише розуміють її, і тільки 3,7% можуть говорити, читати, писати цією мовою та розуміти її [84].

Проте незважаючи на такий низький рівень поширення ірландської гельської мови серед населення Північної Ірландії, мовне питання

підіймається ірландськими націоналістами, зокрема партією «Шинн Фейн», що проводить кампанію на користь прийняття окремого законодавства для захисту і заохочення використання ірландської мови в Північній Ірландії. Серед вимог партії в цьому напрямі можна виділити наступні:

- надання ірландській гелльській мові офіційного статусу в регіоні, рівного зі статусом валлійської та шотландської гелльської;
- забезпечення використання ірландської мови в судах, в роботі Асамблеї (парламенту) Північної Ірландії та державних органів, зокрема й поліції;
- гарантування права отримувати освіту ірландською мовою;
- створення двомовних вивісок на громадських будівлях і двомовних дорожніх вказівників (як у Республіці Ірландія).

Партія спробувала представити законопроект щодо ірландської мови в 2015 р., але не отримала необхідної підтримки. Зокрема, на противагу цим ідеям виступила Демократична юніоністська партія (Democratic Unionist Party, DUP). Ця політична сила завжди виступала проти рішень на користь ірландської мови, а лідер партії Арлін Фостер стверджувала, що замість цього доцільніше надавати ширші права польській мові, адже в Північній Ірландії більше людей говорять саме польською, ніж ірландською мовою [62].

На наш погляд, найбільш об'єктивним фактором розвитку сепаратизму в європейських регіонах є економічний фактор. У першу чергу він спостерігається в тих регіонах, що є найбільш економічно розвинутими в рамках своєї країни, що призводить до поширення небажання серед населення ділитися своїми здобутками з центральним урядом у вигляді податків. Проте економічний фактор може включати й інші аспекти, наприклад, несприятлива економічна ситуація в країні в цілому або тісні економічні зв'язки з іншою державою, що може сприяти розвитку ідей про об'єднання саме з цією державою.

Економічна складова розвитку ірландського націоналізму та сепаратизму простежується ще в історичній ретроспективі, а саме у невдоволенні з боку ірландців політикою англійських колоністів з

обезземелення корінного населення та перетворення острова на економічний придаток Англії. Це призводило до низького економічного розвитку на цій території.

Північна Ірландія наразі має найменшу економіку серед чотирьох регіонів Великобританії та показує негативні темпи економічного росту. Так, за даними Євростату ВВП Північної Ірландії в 2016 р. склав 51,1 мільярд євро, або 2,1% від загального британського ВВП. При цьому цей показник був дещо вищим в 2015 р., а саме ВВП складало 55,7 мільярдів євро. Також низьких результатів Північна Ірландія досягає й в інших показниках: ВВП на душу населення в 2016 р. склав 23 600 євро, в той час як середній показник в Великобританії дорівнював 31 400 євро, а продуктивність праці в 2016 році була на 16,5% нижче середнього британського показника [82]. Розрив у продуктивності є результатом надмірної представленості секторів з низькою продуктивністю. Таким чином, для Північної Ірландії не характерний високий рівень розвитку економіки, який би міг сприяти на поширення ідей сепаратизму.

Розглянемо зовнішньоекономічні зв'язки Північної Ірландії в 2016 р. Перш за все слід зазначити, що лише 35% загального товарообігу регіону було продано за його межами. Натомість з цієї частки більша частина, а саме 58% товарів, були реалізовані в межах Великобританії, а на експорт було відправлено 42% від цієї частки, або 14,7% від загального товарообігу. При цьому сусідня Республіка Ірландія є першим за величиною партнером Північної Ірландії за експортом (27% від загального експорту, або близько 4% загального товарообігу), другим партнером є США (25%). Схожа ситуація спостерігається й з партнерами за імпортом: перший партнер – Республіка Ірландія (23,3%), другий – США (14,3%). Слід також звернути увагу на частку підприємств-експортерів, одним з ринків збуту яких є Республіка Ірландія. Ця частка складає 67%, до того ж частка експортерів, для яких Республіка Ірландія є єдиним зовнішнім торговим партнером склала 32% [83]. Виходячи з цих даних можна зробити висновок, що торгівля з Республікою Ірландія не є

пріоритетною з точки зору загального товарообігу Північної Ірландії, але займає провідне місце саме в експорті. У контексті Brexit така ситуація може призвести до поширення сепаратистських ідей серед населення, зацікавленого в торгових зв'язках з Республікою Ірландія, адже в разі встановлення жорсткого кордону між двома частинами острова експортери втратять частину прибутку, в результаті чого працівники цих підприємств можуть втратити роботу.

Таким чином, економічний фактор північноірландського сепаратизму на сучасному етапі не є яскраво вираженим, але має свою частку впливу на процеси, що відбуваються в регіоні.

Одним з визначальних чинників сепаратизму в деяких регіонах є зовнішній чинник. Вплив на Північну Ірландію виходить з двох зовнішніх напрямків: з Республіки Ірландія та з Європейського Союзу.

Показовим є той факт, що до Белфастської угоди 1998 р. в Конституції Ірландії стаття 2 звучала наступним чином: «Національна територія складається з усього острова Ірландія, її островів і територіальних морів» [81]. Таким чином, простежуються претензії держави на північну частину острова.

Існують свідчення, що під час Ольстерського конфлікту в другій половині ХХ ст. уряд Республіки Ірландія планував військове вторгнення до північної частини острова для підтримки повстанців-католиків. У секретному документі ірландської армії, складеному в вересні 1969 р., що має назву «Проміжний звіт Ради з планування операцій в Північній Ірландії», ірландські військові чітко виклали свою концепцію можливих військових операцій. Через перспективу протистояння значно переважаючим силам і через «загрозу каральних військових дій з боку британських сил проти Республіки», пропонувалося розпочати ірландські військові операції без попереднього оголошення, тобто без офіційного оголошення війни. У документі викладені різні сценарії нападу, при яких ірландський генеральний штаб буде прагнути використовувати ефект несподіванки для запуску операцій проти британської влади. Але незалежно від ефекту несподіванки, ірландська армія зазнала б

контратаки британців. Втрати ірландців були б високі, адже британці, військові сили яких мали перевагу над ірландськими, прагнули б швидко покласти край зовнішньому втручанню, яке могло б повністю дестабілізувати Північну Ірландію [63]. В силу цих причин, Республіка обмежилася лише навчаннями біля кордону, а згодом обрала шлях участі в процесі мирного врегулювання конфлікту. Таким чином, не можна сказати, що уряд Республіки Ірландія безпосередньо підтримував націоналістів Північної Ірландії. Але це не виключає опосередкований вплив сусідньої держави на ситуацію в регіоні. Зокрема, прихильники ірландського націоналізму діють не лише на півночі, але й на півдні острова. Наприклад, на території Республіки також діяла терористична організація Ірландська республіканська армія (ІРА), яка протистояла британцям під час Ольстерського конфлікту. Організація надавала перевагу в зберіганні зброї саме на території південної частини, адже територія Республіки приблизно в три рази більше, ніж Північної Ірландії, але з меншою присутністю поліції та армії. Натомість влада Республіки докладала зусиль в захопленні обладнання ІРА. У період з 1985 по 1993 р. було вилучено понад 800 одиниць вогнепальної зброї всіх типів, а також 300 000 одиниць боєприпасів [58]. На сучасному етапі діяльність ІРА припинена, але діяльність політичних сил з націоналістичними поглядами успішно продовжується, зокрема й на території Республіки. Так, партія «Шинн Фейн» на останніх парламентських виборах у Республіці Ірландія в 2020 р. посилила свої позиції: зайняла друге місце, отримавши 24,5% голосів та 37 зі 158 місць у парламенті [78].

На сучасному етапі можна сказати, що діяльність Європейського Союзу може активізувати сепаратистський рух в Північній Ірландії. Так, на саміті ЄС у квітні 2017 р. була прийнята декларація об'єднаної Ірландії. Її сутність полягає в тому, що Північна Ірландія зможе автоматично стати частиною ЄС, якщо буде проведений референдум і народ проголосує на користь об'єднання з Республікою Ірландія. При цьому було зроблено застереження, що це рішення не спрямоване вплинути на вибір населення регіону, яке повинне

самостійно вирішити свою долю на референдумі. Однак існує думка, що це лише спроба завуалювати свою націленість на загострення британської внутрішньої проблеми. Важливо відзначити, що подібну ініціативу до порядку саміту ЄС вніс тогочасний прем'єр-міністр Республіки Ірландія Енда Кенні. Цей факт свідчить про те, що уряд Республіки, незважаючи на відсутність рішучих дій, не полишає ідею об'єднання з Північною Ірландією [59].

Окремим фактором можна також назвати географічне положення Північної Ірландії. Якщо поглянути на карту, візуально регіон розміщується ізольовано від основної частини Великобританії (острову Великобританія). Натомість Північна Ірландія є частиною острова Ірландія, який ділить разом з Республікою Ірландія. Це обумовлює тісні зв'язки, зокрема культурні й економічні, Північної Ірландії з Республікою Ірландія. Така ситуація сприяє формуванню ідей щодо відділення Північної Ірландії від Британії з подальшим об'єднанням з Республікою Ірландія.

2.2. Ольстерський конфлікт II половини XX ст.

Ольстерський конфлікт (або Ольстерська криза) – це конфлікт між британською владою та ірландськими націоналістами, основою якого було питання статусу Північної Ірландії. Ми розглянемо цей конфлікт у хронологічних рамках з 1969 р., коли британська армія вперше розгорнулася в Північній Ірландії, і до 1998 р., коли була укладена Белфастська, або Страсноп'ятнична, угода. Цей конфлікт представляє інтерес для нашого дослідження, адже саме в його результаті встановилися існуючі на сучасному етапі статус регіону та характер відносин Північної Ірландії з Великобританією та з Республікою Ірландія.

Слід відзначити, що поняття «Ольстер» та «Північна Ірландія» не є тотожними. Ольстер – одна з чотирьох провінцій Ірландії, що складається з 9 графств. Але за англо-ірландською угодою 1921 р. у складі Британії залишилися лише 6 графств з цих дев'яти. Саме вони й отримали назву

Північної Ірландії. Але незважаючи на це, в історіографії прийнято вважати ці поняття рівнозначними, тому цей конфлікт в Північній Ірландії отримав назву Ольстерський. Тим часом в англійській історіографії цей конфлікт має назву The Troubles [15].

Причиною загострення північноірландської проблеми була несприятлива для ірландців-католиків соціальна ситуація в регіоні. Після розділу Ірландії в 1921 р. протиріччя між католиками та протестантами в Північній Ірландії лише поглиблювалися. Спостерігалася дискримінація католиків з боку протестантів у багатьох сферах життя. Зокрема, фактично існували обмеження на зайняття державних посад, отримання вищої освіти, медичного обслуговування та інше [31].

У наступні десятиліття після розділу Ірландії, зокрема й у 1960-ті рр., місцева північноірландська виборча система не була повністю демократичною, адже лише певна частка дорослих громадян мали право голосу. Така ситуація сталася через надання права голосу лише власникам та орендарям житла, а також дружині або чоловіку власника чи орендаря. Таким чином, значна частина населення втрачала право голосу. Зокрема, до цієї групи відносилися діти подружжя, які досягли повноліття, але продовжували проживати в будинку батьків, а також інші мешканці житла, які не мали статусу власника або орендаря. Така система деякий час діяла на всій території Великобританії, проте там, на відміну від Північної Ірландії, вона була скасована в 1945 р. Націоналісти стверджували, що вона була збережена в регіоні з метою зменшити голосування проти юніоністів. Окрім цього, уряд звинувачували в джеррімендерингу на користь юніоністів. Термін «джеррімендеринг» використовується для позначення методу формування виборчих округів таким чином, щоб результати виборів виявилися на користь певної політичної сили. Тобто територія регіону поділялася на округи так, щоб було більше округів, що підтримують юніоністів, і відповідно менше таких, де населення підтримує націоналістів [102].

Дані 1951 р. свідчать про те, що серед місцевих працівників влади частка католиків складала 31,5%. З одного боку, це число може свідчити про дискримінацію католиків при прийнятті на державні посади, але з іншого боку така частка була близькою до частки католиків серед дорослого населення регіону в цілому. Проте тезу про фактично існуючу дискримінацію католиків у регіоні можна підтвердити даними перепису населення 1971 р. Вони вказують на такі соціальні тенденції в регіоні:

- Протестанти були більше, ніж католики, представлені в найвищих класах суспільства, мали кращу освіту та займали більш високі посади.
- Серед некваліфікованих працівників та безробітних більшу частку складали католики.
- Католики були більш представлені в галузях з нижчим статусом, наприклад у будівництві, тоді як протестанти частіше працювали в таких галузях, як інженерія, яка, принаймні до 1970-х рр, пропонувала відносно високу зарплату і більшу безпеку [102].

Приводом для загострення протиріч серед населення Північної Ірландії можна назвати зміну місцевої влади. Третій прем'єр-міністр Північної Ірландії Безіл Брук у 1963 р. втратив свою посаду через свою нездатність впоратися з ситуацією. Проти нього повстали члени його власної партії. Натомість головою уряду регіону став колишній офіцер армії Теренс О'Ніл. Він ввів ряд заходів, спрямованих на вирішення соціальних, економічних та політичних проблем Північної Ірландії. Саме він зробив дуже показовий крок, вперше за сорок років провівши зустріч з тодішнім прем'єр-міністром Республіки Ірландія. Його дії, з одного боку, надали католикам надію на краще для себе життя, але з іншого, стало причиною занепокоєння для протестантів. Таким чином, склалися умови для загострення протиріч між цими групами населення [76].

Таким чином, до кінця 1960-х рр. напруга в суспільстві Північної Ірландії зростала. Католицьке населення виступало проти порушення їх прав, траплялися сутички між католиками та протестантами, між націоналістами та

юніоністами. Саме одна з таких сутичок фактично стала початком Ольстерського конфлікту, адже вона призвела до втручання сил британської армії. Цей інцидент відбувся 12-14 серпня 1969 р. в м. Деррі та має назву сутичка за Богсайд. Сутичка розпочалася в ході проведення протестантською організацією «Учні ремісники Деррі» свого традиційного параду на честь перемоги протестантів над католиками під час облоги міста в 1689 р. Проведення такого заходу часто викликало невдоволення католиків, так сталося й у 1969 р. Націоналісти почали кидати цвяхи і каміння в протестантів-юніоністів, що призвело до подальшої бійки. Серед націоналістів у сутичці брали участь представники воєнізованої організації Асоціація оборони громадян Деррі. Королівська поліція Ольстера три доби робила невдалі спроби придушити зіткнення. Лише з введенням у місто британської армії сутички завершилися. Саме тоді армія держави була вперше використана для придушення таких заворушень, таким чином центральна влада Британії втрутилася в конфлікт і згодом стала однією з основних його сторін. Слід відзначити, що британські війська спочатку були зустрінуті жителями Богсайду привітно, як нейтральна сила, яка не вела себе так жорстоко, як поліцейські. Лише група радикалів виступала проти їх розміщення [97].

Подібні заворушення стали поширеним явищем Північної Ірландії кінця 1960-х рр. Поступово вони перетворилися на тривалий конфлікт низької інтенсивності. Сторонами цього конфлікту стали британська держава, північноірландські націоналісти та юніоністи (або лоялісти). На боці центрального уряду виступали британська армія, набрані на місцях полки і воєнізована поліція. Серед заходів британської армії було проведення обшуків у будинках мешканців та введення комендантської години, які не були популярні серед населення регіону і лише сприяли поширенню сепаратистських настроїв. Націоналісти були представлені в першу чергу Тимчасовою Ірландською республіканською армією, а також дрібнішими групами, такими як Ірландська національна визвольна армія. Тимчасова ІРА (ТІРА) була створена наприкінці 1969 р. в результаті розколу ІРА, яка діяла з

1919 р., тобто ще до розділу Ірландії, і виступала за незалежність Ірландії, а згодом – за її об'єднання. Як і сама ІРА, ТІРА вимагала об'єднання Ірландії і представляла інтереси католиків. На відміну від ІРА, вона була готова використовувати радикальніші засоби для досягнення своїх цілей. Приставка «тимчасова» підкреслює обмежене в часі використання тероризму. Лоялісти також мали свої воєнізовані формування, такі як Асоціація оборони Ольстера та Ольстерські добровольчі сили [65; 76].

Важливою подією в хронології стало введення інтернування британською владою 9 серпня 1971 р. У даному випадку «інтернування» означало, що всіх, хто підозрювався в участі в незаконних збройних формуваннях, ув'язнювали без суду. Таке недемократичне рішення не могло стати популярним серед населення регіону, а тим більше якось задовольнити вимоги націоналістів. Інтернування в Північній Ірландії тривало до кінця 1975 р. У результаті чотирьох років дії інтернування підтримка ІРА серед населення лише збільшилася. У день, коли було введено інтернування, британська армія провела операцію, результатом якої стало затримання 342 осіб та смерть 10 цивільних осіб. Багато з цих 342 осіб зазнали жорстокості, але 14 з них були відібрані для «поглибленого допиту» з використанням так званих «п'яти методів» – ряду жорстких способів дізнання, зокрема катування незручною позою у вигляді тривалого стояння біля стіни, катування шумом, позбавлення сну, їжі чи води. Завдяки уряду Республіки Ірландія, проблема використання таких жорстких методів британцями в 1978 р. дійшла до Європейського суду з прав людини. За рішенням цього органу такі дії є нелюдськими і принижуючими гідність, але тортурами їх називати не можна. Британці не понесли відповідальності за свої дії [74; 76].

Наступний після введення інтернування 1972 р. став найкривавішим роком Ольстерського конфлікту. Саме цього року відбувалися «кривава неділя» та «кривава п'ятниця». Назву «кривава неділя» отримали події 30 січня 1972 р., коли в ході придушення заворушень під час маршу за громадянські права в Деррі, вимогою якого була відміна інтернування,

британською армією були застрелені 13 демонстрантів та 14 поранені. Невдовзі, у березні 1972 р. Британія призупинила повноваження уряду Північної Ірландії та ввела пряме правління. Усі ці події (введення інтернування, «кривава неділя» та введення прямого правління) лише загострила невдоволення націоналістів. Помста з боку ТІРА не змусила довго себе чекати: 21 липня 1972 р. стало «кривавою п'ятницею». У цей день ТІРА заклала і підірвала 22 бомби, в результаті чого за 75 хвилин загинуло 9 осіб і серйозно поранено близько 130 осіб. При цьому було безліч помилкових попереджень про інші вибухові пристрої, які посилили хаос на вулицях. Можливо, ці помилкові попередження були навмисно використані для зниження ефективності сил безпеки в боротьбі з існуючими вибухівками [54].

Сплеск насилля призвів до активізації мирних переговорів. У 1973 р. вже з'являлися плани поновити автономію регіону та створити новий парламент, склад якого формувався б за принципом пропорційного представництва, тобто щоб і католики, і протестанти мали певне представництво в цьому органі. Обговорювалося й те, чи повинна нова Асамблея мати повноваження визначати, до якої держави повинна належати Північна Ірландія. Врешті це питання вирішено було виносити на референдум кожні десять років, але такий референдум пройшов лише один раз, 8 березня 1973 р. Референдум містив два питання, ствердна відповідь на одне з них означала негативну відповідь на інше. Це наступні питання: «Ви хочете, щоб Північна Ірландія залишалася частиною Сполученого Королівства?» та «Ви хочете, щоб Північна Ірландія приєдналася до Ірландської Республіки за межами Великобританії?». Політичні сили юніоністів закликали голосувати на користь Сполученого Королівства, в той час як націоналісти агітували бойкотувати голосування. Це відобразилося на результатах референдуму. Не брали участь у голосуванні 41,3% виборців, а серед тих, хто брав участь 98,9% обрали залишитися у складі Британії. Ці 98,9% дорівнювали 57,5% загального електорату, тож навіть за умови, що націоналісти проголосували б за відділення, вони б все одно залишилися в меншості [100]. Того ж 1973 р., а саме в грудні, між урядами

Британії та Ірландії було досягнуто угоди про створення Ради з питань Північної Ірландії, до якого увійдуть представники обох урядів. Також прийнято рішення про те, що статус Північної Ірландії не буде змінений, поки на користь цього не висловиться більшість її жителів. Однак через продовження насильства в регіоні, його автономія поки не була поновлена [76].

У період з 1974 р. до 1994 р., коли було проголошено припинення вогню, було зроблено сім спроб досягти політичного і конституційного врегулювання конфлікту. Усі ініціативи були здійснені під керівництвом Лондона і включали в себе поділ влади між католиками і протестантами. Проте ці ініціативи зазнали невдачі через супротив місцевої північноірландської опозиції. Найбільш значущою подією цього періоду стало підписання Англо-ірландської угоди 1985 р. Цим документом уряди Британії та Ірландії погодили наступне:

- будь-яка зміна в статусі Північної Ірландії може відбутися тільки за згодою більшості населення Північної Ірландії;
- теперішнє бажання більшості населення регіону полягає в тому, щоб не змінювати цей статус, але якщо в майбутньому більшість жителів погодяться на створення об'єднаної Ірландії, уряди підтримають це бажання в законодавчому порядку;
- створення британсько-ірландської міжурядової конференції, щоб співпрацювати задля забезпечення прав і самобутності двох традицій, які існують в Північній Ірландії та для забезпечення миру, стабільності і процвітання на всій території острова Ірландія [57].

Таким чином, договір закріпив право Північної Ірландії на самовизначення шляхом референдуму, а також став свідченням того, що британський уряд має обмежений вплив на ситуацію в регіоні і не може самостійно забезпечити довгострокове політичне врегулювання. Тому ірландський уряд отримав право голосу з питань безпеки регіону і став виступати в якості офіційного гаранта прав північноірландських католиків.

Існує думка, що британський уряд активізував мирний процес саме тоді через невдалий замах на життя прем'єр-міністра Маргарет Тетчер з боку терористів ТІРА, який відбувся 12 жовтня 1994 р. [76]

Окрім офіційних переговорів між урядами існував й інший підхід до мирного врегулювання, а саме ведення переговорів з націоналістами. У 1990 р. держсекретар Північної Ірландії Пітер Брук, що виконував функції регіонального уряду під час прямого правління, санкціонував таємний контакт з ІРА, щоб знайти умови, за яких прихильники об'єднання з Республікою могли б розглянути питання про припинення вогню. Наприкінці 1992 р. прем'єр-міністр Ірландії Альберт Рейнольдс, незалежно від держсекретаря Північної Ірландії, санкціонував таємні контакти між ірландськими посадовими особами та лідерами Шинн Фейн. Ці секретні переговори ще раз підтвердили необхідність надати регіону право на самовизначення, якщо населення на референдумі висловить бажання об'єднати Ірландію. Цей намір був ще раз документально підтверджений 15 грудня 1993 р. Декларацією Даунінг-стріт, яку підписали представники урядів Британії та Ірландії [65].

У 1994 р. перемовини нарешті призвели до оголошення припинення вогню. 31 серпня 1994 р. ІРА опублікувала наступну заяву: «Визнаючи потенціал нинішньої ситуації і з метою зміцнення демократичного процесу керівництво ІРА прийняло рішення, що з півночі 31 серпня буде повне припинення військових дій. Всі наші підрозділи отримали відповідні інструкції» [54]. При цьому почався процес офіційного вступу Шинн Фейн до мирних переговорів. Проте в березні 1995 р. Британія посилила свої вимоги до ІРА щодо припинення вогню вимогою вивести з експлуатації зброю в якості умови вступу Шинн Фейн до перемовин. Представники Шинн Фейн побачили в цьому провокацію з боку уряду та його небажання сприймати націоналістів як повноправну сторону мирного процесу. Для контролю над роззброєнням був створений незалежний міжнародний орган, очолюваний колишнім лідером більшості в Сенаті США Джорджем Мітчеллом. В опублікованій 24 січня 1996 р. доповіді цього органу було рекомендовано виводити з

експлуатації озброєння і починати багатосторонні переговори за участю націоналістів одночасно. Проте ця рекомендація була відхилена британським урядом, що стало приводом для поновлення терористичної діяльності з боку ТІРА в лютому 1996 р., коли була підірвана вантажівка з вибухівкою в лондонському кварталі Канері-Уорф. Це не зупинило процес мирного врегулювання, але тимчасово виключило з нього Шинн Фейн. Ситуація змінилася в травні 1997 р., коли на посаду прем'єр-міністра Британії був обраний Тоні Блер. Саме його уряд почав активно залучати до перемовин Шинн Фейн, в результаті чого 20 липня 1997 р. ІРА оголосила про припинення вогню, а 9 вересня Шинн Фейн вступила в перемовини [65].

Багатосторонні переговори у 1998 р. нарешті призвели до досягнення необхідних домовленостей. 10 квітня 1998 р. між урядами Великобританії та Республіки Ірландія була підписана Белфастська угода, яка чинна і на сучасному етапі. Зокрема, угода включає такі положення:

- майбутній статус Північної Ірландії має визначатися жителями регіону;
- Ірландія може об'єднатися в тому разі, якщо жителі як півночі, так і півдня, проголосують на користь такого рішення;
- до такого голосування Північна Ірландія залишається в складі Сполученого Королівства;
- жителі регіону мають право бути громадянами як Британії, так і Ірландії;
- Республіка Ірландія відмовляється від своїх територіальних претензій на Північну Ірландію та вносить поправки до своєї Конституції;
- Асамблея Північної Ірландії повинна мати представництво як юніоністів, так і націоналістів;
- має бути створена Рада міністрів Північ-Південь, як орган для співпраці Північної Ірландії з Республікою Ірландія;
- має бути створена Британсько-Ірландська Рада, для співпраці між урядами Британії та Республіки Ірландія;
- гарантуються права людини для всіх груп населення Північної Ірландії;
- усі воєнізовані угруповання мають бути роззброєні;

- поліція Північної Ірландії має бути реформована [99].

Щодо внесення змін до Конституції Ірландії, до цього документу була внесена дев'ятнадцята поправка, яка зокрема змінює текст другої статті з «Національна територія складається з усього острова Ірландія, її островів і територіальних морів» на «Кожна особа, яка народилася на острові Ірландія, який включає його острова і моря, має право бути частиною ірландської нації. Це також право всіх осіб, кваліфікованих відповідно до закону на громадянство Ірландії. Крім того, ірландська нація дорожить своєю особливою близькістю з людьми ірландського походження, що живуть за кордоном, які поділяють її культурну самобутність і спадщину» [81].

Було вирішено виконувати угоду лише за результатами референдуму, що був проведений у 1998 р. як на півночі, так і на півдні Ірландії. Напередодні голосування копія угоди була розіслана всім сім'ям на острові для ознайомлення. У Північній Ірландії питання на голосування було таким: «Чи підтримуєте Ви Угоду, досягнуту на багатосторонніх переговорах про Північну Ірландію?» Результатом стала підтримка домовленостей з боку 71,1% тих, хто прийняв участь в голосуванні. При явці 81,1% виборців, угоду підтримали 57,7% всього електорату. У Республіці Ірландія питання було поставлено таким чином: «Чи схвалюєте ви пропозицію внести зміни до Конституції, що містяться у згаданому законопроекті? Дев'ятнадцята поправка до Конституції, 1998». Явка на голосуванні на півдні склала 55,6%, з них підтримали зміни 94,4%, або 52,5% від загального числа виборців. Таким чином, Белфастську угоду підтримала абсолютна більшість населення острова Ірландія [98].

Белфастська угода не вирішила проблеми регіону остаточно. Зокрема, було відкритим питання про розпуск ІРА, який офіційно відбувся лише 2008 р. Також існували політичні противники цього документу, наприклад, деякі юніоністи вважали, що націоналістам було надано забагато поступок. Проте ця угода значно знизила рівень насильства та стабілізувала ситуацію в регіоні [65].

Таким чином, у результаті Ольстерського конфлікту католикам були гарантовані рівні права з протестантами, було закріплено право населення на визначення статусу Північної Ірландії (фактично право на об'єднання з Республікою Ірландія), а також були створені механізми для співпраці регіону та Британії в цілому з Республікою Ірландія. Саме на цих принципах Північна Ірландія продовжує існувати в складі Сполученого Королівства. Але в той же час, на фоні сучасних подій у Британії, Белфастська угода може бути використана для зміни політичної карти на ірландському острові.

2.3. Питання Північної Ірландії в контексті Brexit

Процес Brexit призвів до політичної кризи у Великій Британії. Уряд та парламент довго не могли узгодити умови виходу країни з Європейського Союзу. Найбільш суперечливим питанням став режим кордону між Республікою Ірландія та Північною Ірландією, адже від нього залежить подальше збереження миру в регіоні.

Процес Brexit був розпочатий після проведення референдуму щодо виходу Великобританії з ЄС. Голосування відбулося 23 червня 2016 р. Бюлетені містили одне питання: «Чи потрібно Сполученому королівству залишатися членом Європейського союзу?», а також дві можливих відповіді: «залишитися членом Європейського Союзу» чи «залишити Європейський Союз». У результаті 51,9% виборців, що взяли участь у голосуванні, обрали відповідь «залишити ЄС». На підтримку збереження членства, відповідно, віддали голос 48,1% виборців. Нас також цікавлять результати голосування в окремих регіонах: за вихід з ЄС проголосувала більшість населення Англії (53,4%) та Уельсу (52,5%). Натомість 55,8% населення Північною Ірландії та 62% шотландців висловилися за те, щоб залишитися в складі організації [70]. Таким чином ми бачимо, що це питання розділило населення майже порівну. Більше того, воно розділило країну й за територіальною ознакою: два регіони підтримують вихід з ЄС, а інші два – навпаки хочуть залишитися. Останні два

регіони, а саме Шотландія та Північна Ірландія, і до 2016 р. були відомі своїми сепаратистськими настроями. Але зараз, коли вся країна всупереч бажанню цих регіонів виходить з ЄС, ідеї сепаратизму поширюються ще активніше. Свідченням цього можна назвати реакцію представника партії «Шинн Фейн» Деклана Кірні на результати референдуму, на погляд якого вихід Великобританії з ЄС стане приводом для виходу Північної Ірландії з Великобританії: «Прямі наслідки (підсумків референдуму) полягають у тому, що британський уряд втратив будь-який мандат, щоб представляти інтереси людей на півночі Ірландії в обставинах, коли північ витягли з ЄС за допомогою референдуму» [1].

Членство в ЄС як Великобританії, так і Республіки Ірландія стало важливим фактором підтримування миру в регіоні, адже забезпечувало можливість вільного пересування та тісних економічних зв'язків між Північною Ірландією та рештою частиною острова. Натомість Brexit, навпаки, може порушити встановлений мир, чи навіть призвести до об'єднання Ірландії. Слід згадати, що Белфастська угода передбачає можливість об'єднання острова, якщо більшість його населення проголосує за це на референдумі. Якщо невдоволення населення буде зростати, націоналісти будуть активно виступати за проведення референдуму, і не виключена ймовірність, що більшість підтримає вихід з Великобританії, щоб зберегти зв'язки з Республікою Ірландія та іншими країнами ЄС. Також в контексті Brexit важливо згадати й про таке положення Белфастської угоди, як можливість для населення регіону мати подвійне громадянство, адже це право через вихід країни з ЄС було посталено під загрозу [99].

Розглянемо питання прикордонного режиму та можливі варіанти його вирішення, які сформулювали різні зацікавлені сторони на початку процесу Brexit. Серед варіантів нового режиму можна виділити наступні:

- «Електронний» кордон;
- «Жорсткий» кордон;
- Надання регіону особливого статусу в ЄС;

- «Змішаний» кордон;
- Збереження членства Великобританії в Митному союзі ЄС [20; 72].

«Електронний» кордон передбачає технічний, цифровий моніторинг і вибіркові перевірки на розподільчих пунктах. Спершу британський уряд підтримував саме цей варіант, проте згодом відмовився від нього як від недостатньо ефективного. До того ж, проти такого режиму виступила Республіка Ірландія, зокрема, відмовившись від участі в установленні таких технічних бар'єрів (і взагалі будь-яких інших бар'єрів).

«Жорсткий» кордон передбачає встановлення традиційного прикордонного контролю, з перевіркою на кордоні кожної особи та всіх товарів. На користь такого режиму виступили прихильники «жорсткого» Brexit (виходу з ЄС без попередньої угоди), зокрема деякі північноірландські юніоністи. На думку юніоністів, «жорсткий» кордон з Республікою Ірландія попередить розрив зв'язків Північної Ірландії з Британією. Республіка Ірландія, звісно, виступає категорично проти [20]. На наш погляд, саме цей варіант міг стати найбільш деструктивним для ситуації в регіоні та призвести до ескалації конфлікту, адже викликав би найбільше невдоволення північноірландських сепаратистів, які виступають за об'єднання регіону з Республікою Ірландія та зацікавлені в тісних зв'язках з цією державою.

Надання особливого статусу Північній Ірландії в ЄС передбачає залишити регіон в організації, коли Британія з неї вийде, щоб зберегти «м'який» кордон. Цей варіант підтримувала північноірландська партія «Шинн Фейн». Але він суперечить інтересам юніоністів та всієї Британії, адже така ситуація наблизила б регіон до відділення від Сполученого королівства та створило б прецедент для Шотландії, де також сильні сепаратистські настрої та бажання залишитися в складі ЄС.

Варіант «змішаного» кордону був запропонований ірландським урядом. За цим варіантом, на кордоні Республіки та північної частини острова вводиться «м'який» режим, натомість «жорсткий» кордон необхідно

встановити вже між ірландським островом та іншими територіями Великобританії. Юніоністи категорично проти цього варіанту, адже він, як і попередній, наближає Північну Ірландію до відділення, що суперечить поглядам юніоністів [20].

Також можливим варіантом було зберегти м'який кордон за рахунок збереження членства Великобританії в Митному союзі ЄС, при припиненні членства в самій організації. Тобто країна не змогла б впливати на прийняття рішень, проте зберегла б співробітництво з ЄС в рамках єдиного економічного ринку. Це не вимагало жорсткого контролю товарів на кордоні між ЄС та Британією, адже в такому разі зберігається вільна торгівля, а Британія зобов'язується і надалі дотримуватися економічних стандартів ЄС. Перевагою такого шляху є те, що виключається необхідність створення прикордонного контролю між Республікою Ірландія та Північною Ірландією (і Британією в цілому), а отже й мінімізується ризик ескалації конфлікту. Проте є також і недоліки. Прихильники Brexit виступили проти такого варіанту, вважаючи що він суперечить бажанню населення, яке було висловлено на референдумі, адже залежність Британії від ЄС таким чином залишилася б дуже високою [72].

Таким чином, в цьому питанні різні сторони дотримувалися різних позицій. Уряд Британії на чолі з прем'єр-міністром Терезою Мей, інтересами якого є запобігти поверненню насильства в регіоні та при цьому зберегти всі території держави, не висловлював чіткої позиції, проте виступав проти «жорсткого» кордону. Так, у серпні 2017 р. уряд заявив, що не підтримує встановлення жодних прикордонних бар'єрів на острові, проте не вказуючи, як саме це реалізувати. Хоча спочатку Лондон розглядав можливість введення електронного контролю, цей варіант визнали неефективним. Деякі північноірландські юніоністи підтримали введення жорсткого кордону, адже це обмежить зв'язки з південною частиною Ірландії. Націоналісти бажали отримати для регіону особливий статус в ЄС, адже це може стати важливим кроком на шляху до відокремлення. Уряд Республіки Ірландія виступив за «змішаний» кордон, існування якого також зіграє на користь націоналістів. ЄС

прийняв сторону Ірландії, зокрема глава Європейської ради Дональд Туск заявив, що якщо пропозиція Британії буде неприйнятною для Ірландії, вона не буде прийнятною і для всього ЄС. Організація навіть надала Ірландії право накласти вето на будь-яке питання порядку денного переговорів по Brexit або навіть на всю угоду [51]. Тобто склалася складна ситуація, коли політичні сили та населення загалом розколото, коли будь-яке рішення не задовольнить усі групи.

Щодо питання подвійного громадянства жителів регіону суперечок виникло менше. Це питання було врегульовано вже в грудні 2017 р. окремою угодою між Британією та ЄС. Ця угода підтверджує право всіх, народжених у Північній Ірландії, мати громадянство як Британії, так і Ірландії [51]. Проте після Brexit це означає, що частина населення країни буде вважатися громадянами ЄС, а решта – ні, що також може сприяти розколу населення, а отже й нестабільності в державі.

Для того, щоб вихід країни з ЄС мав якнайменше негативних наслідків, уряд Британії та представники ЄС поставили мету укласти угоду з умовами цього виходу. Незабаром після референдуму розпочалися перемовини між двома сторонами, проте вони виявилися тривалими та складними, зокрема найсуперечливішим питанням став кордон на ірландському острові. Уряд Британії висловив свою позицію зокрема у своїй заяві щодо Brexit, що була опублікована 6 липня 2018 р. [96] Значна частина цього документу присвячена питанню Північної Ірландії, де більш чітко був сформований план щодо майбутнього прикордонного режиму. Фактично був підтриманий варіант зберегти зону вільної торгівлі між Британією та ЄС, що має включати такі умови:

- Великобританія має дотримуватися міжнародних стандартів ЄС при виробництві своїх товарів для забезпечення вільної, безперешкодної торгівлі та відсутності контролю на кордоні;
- Держава погоджується надалі дотримуватися інших міжнародних стандартів ЄС, зокрема юридично закріплювати високі стандарти щодо

захисту навколишнього середовища, зміни клімату, соціального забезпечення і зайнятості, захисту споживачів, тощо. Усі ці стандарти мають залишитися не нижче ніж на сучасному етапі;

- Створення Великобританією та ЄС спільних інституцій, які б тлумачили існуючі угоди між сторонами та, у разі виникнення, вирішували б суперечки, засновуючись на положеннях цих існуючих угод;
- Підписання полегшеної митної угоди, за умовами якої Великобританія може формулювати власну торгівельну політику для товарів, призначених для внутрішнього ринку, проте притримуватися політики ЄС стосовно товарів, призначених для ЄС. Зазначається, що це має забезпечити відсутність контролю на кордоні між північчю та півднем Ірландії, тим самим зберегти дію Белфастської угоди [96].

Перш ніж досягти узгодження умов виходу, ЄС та Британія вели перемовини майже 20 місяців. Перший варіант проекту угоди був прийнятий сторонами в листопаді 2018 р. Ним підтверджувався вихід Британії з ЄС 29 березня 2019 р. Передбачалося, що після цієї дати країна не матиме права брати участь у прийнятті рішень ЄС, однак вихід не буде «жорстким», а натомість розпочнеться перехідний період. Перехідний період передбачає збереження членства Британії у єдиному вільному ринку та продовження виконання нею законів та правил ЄС. Строк цього періоду може закінчитися в грудні 2020 р., але також може бути подовжений на невизначений термін у тому разі, якщо сторони не встигнуть визначитися щодо умов своїх подальших відносин. Режим кордону між Британією та Ірландією вирішено зробити «змішаним»: не буде будь-яких перевірок на кордоні між Республікою Ірландія та Північною Ірландією, проте додаткові перевірки товарів будуть відбуватися при їх транспортуванні між Північною Ірландією та іншими островами Британії. Такий режим буде тривати, поки одна зі сторін не вирішить відмовитися від нього. Таким чином, сторони відмовилися від деструктивного «жорсткого» кордону, що буде на користь виконанню Белфастської угоди. Також перший проект угоди передбачав так званий

«backstop», або «запасний план», за умовами якого Північна Ірландія може залишитися частиною митного союзу ЄС, якщо до кінця перехідного періоду сторони не знайдуть рішення щодо прикордонного режиму. Це означає, що товари, які прибуватимуть з «основної» частини Британії до Північної Ірландії, після 2020 р. потребуватимуть перевірки на відповідність стандартам ЄС – так само, ніби їх спрямували на експорт до ЄС. Проте така угода не задовольнила юніоністів, адже вона сприяє розділенню держави. Також не підтримали її прихильники Brexit, які виступають за максимальну незалежність країни від ЄС. Адже Британія має продовжувати виконувати правила ЄС, що обмежує її самостійність, зокрема вона зможе торгувати з країнами за межами ЄС, лише за умов, викладених у торгових угодах організації [73].

Проте узгодження проекту угоди сторонами перемовин ще не означає набуття угодою чинності. Для цього спершу необхідна згода членів ЄС та ратифікація парламентом Великобританії. Проте якщо лідери держав-учасниць ЄС затвердили угоду одразу того ж місяця, а саме під час саміту 25 листопада 2018 р., то з ратифікацією британським парламентом виникли проблеми. І це не дивно, адже, як вже було сказано вище, угода не задовольняє інтереси ані північноірландських юніоністів, ані всіх британських прихильників повної незалежності держави від ЄС, які бажають одразу розпочати безперешкодну торгівлю з країнами, що не входять до ЄС, або ж вважають «жорсткий» Brexit кращим через те, що Британії не доведеться сплачувати так званий «рахунок за розлучення» у 39 мільярдів фунтів стерлінгів. Особливу критику викликав «запасний план», адже в разі його виконання він фактично від'єднає Північну Ірландію від Великобританії, а також частина Британії може надовго залишитися під юрисдикцією ЄС, що не можна вважати повноцінним виходом з організації. Прем'єр-міністр Тереза Мей, розуміючи, що угоду не підтримують більшість парламентарів, вирішила відтермінувати голосування, щоб виграти час та спробувати переконати більшість у необхідності голосувати на користь угоди. Зрештою голосування

було призначено на 15 січня 2019 р., проте заручитися підтримкою більшості так і не вдалося [23]. 15 січня в Палаті громад відбулося голосування щодо ратифікації угоди, за результатами якого угода не була прийнята: 432 депутати проголосували проти документу, лише 202 голоси на його користь. При цьому для ратифікації було необхідно щонайменше 318 голосів [61]. Ситуація як з подальшим прикордонним режимом, так і з Brexit загалом залишилася невизначеною, та навіть наблизилася до реалізації «жорсткого» виходу з ЄС.

Після провалу ратифікації угоди парламенту було необхідно визначити подальший напрямок дій. Тому 29 січня 2019 р. 317 голосами проти 301 голосу було прийнято рішення про поновлення перемовин з Європейським Союзом з питання кордону між Північною Ірландією та Республікою Ірландія. «Backstop», або «запасний план», було запропоновано взагалі прибрати з проекту угоди. Перемовини продовжилися, і в результаті них 11 березня були погоджені зміни до документу. Вони стосувалися саме «запасного плану» для ірландського кордону і передбачали створення спеціального арбітражу із вирішення питання кордону між Ірландією і Північною Ірландією і підписання нової альтернативної угоди до 2020 р., до кінця перехідного періоду. При цьому голова Єврокомісії Жан-Клод Юнкер попередив британських парламентарів, що третього шансу для схвалення угоди вони мати не будуть. Незважаючи на це, депутати не були задовільнені змінами, вважаючи що досі залишається ризик для Великобританії надовго залишитися під впливом Європейського Союзу. Друге голосування пройшло 12 березня 2019 р., і як і перше голосування, закінчилося провалом ратифікації. Проти угоди було віддано 391 голос, за – 242. Хоча слід відзначити, що в порівнянні з першим голосуванням є незначний прогрес: на користь угоди проголосували на 40 депутатів більше [60].

Незважаючи на заяву голови Єврокомісії, ЄС все ж надав британським депутатам третій шанс. Проте змін до угоди більше не вносили. Лідери ЄС лише погодили відтермінування Brexit до 22 травня в тому разі, якщо угода буде прийнята. Якщо ж цього не станеться, строк відтермінування

передбачався коротшим – до 12 квітня. Після відтермінування Палаті громад було запропоновано проголосувати за ряд альтернативних варіантів Brexit. Зокрема, 28 березня спікер Палати громад виніс на голосування вісім пропозицій, альтернативних угоди про вихід зі складу Євросоюзу. Депутатам видали листок, в якому їм пропонувалося проставити «так» або «ні» навпроти кожного з восьми варіантів, запропоновані різними політичними групами. Серед варіантів були зокрема Brexit без угоди, проведення повторного референдуму та варіант «Норвегія +», що передбачає збереження членства в єдиному європейському ринку. Проте жоден з варіантів не був підтриманий більшістю депутатів [4]. Наступного дня, 29 березня, голосування щодо угоди пройшло втретє, і втретє невдало. Проти проголосували 344 депутати, за – 286 (на 84 депутати більше, ніж вперше та на 44 більше, ніж вдруге). Перед голосуванням Тереза Мей пообіцяла піти у відставку в разі затвердження угоди. Це мало б привернути на бік угоди депутатів, що бажали відставки прем'єра через невизначеність ситуації з Brexit. У січні вже пройшло голосування щодо її відставки, проте на користь цього рішення не вистачило голосів. Відповідно до попередніх домовленостей з ЄС, після третього невдалого голосування Британія мала б або вийти з ЄС без угоди 12 квітня, або сформулювати свої подальші кроки щодо уникнення «жорсткого» Brexit [36].

Подальшим кроком, який 4 квітня узгодила нижня палата парламенту, стало рішення попросити ЄС про нове відтермінування Brexit. Палата прийняла це рішення з перевагою лише в один голос – 313 проти 312 голосів. У тому ж прийнятому законопроекті вказано, що Британія не має покинути ЄС без угоди [5]. ЄС розглянув можливість відтермінування Brexit на саміті 10 квітня. Було вирішено перенести вихід Британії до 31 жовтня 2019 р. Таким чином, Британія отримала додаткові півроку для узгодження умов виходу з організації [79].

Політична криза поступово призвела до відставки Терези Мей, і 24 липня 2019 р. посаду прем'єр-міністра зайняв Борис Джонсон. Він прихильник

Brexit, і його початкова позиція полягала в тому, що вихід з ЄС повинен нарешті відбутися 31 жовтня незалежно від того, чи вдасться досягти підписання угоди. З приходом нового прем'єр-міністра політична криза в країні та непорозуміння між прем'єром та парламентом не завершилися, а навпаки набрали нових обертів, адже більшість парламентарів виступають за продовження переговорів з ЄС. Джонсон домігся призупинення діяльності парламенту на п'ять тижнів, починаючи з 12 вересня, а також намагався просунути рішення про проведення дострокових парламентських виборів. Натомість парламентарі відхилили питання про проведення виборів, а також за тиждень, який залишився до тимчасового припинення їх повноважень, прийняли важливий закон щодо Brexit. Цей документ передбачає такі основні умови: по-перше, до 19 жовтня парламент має або прийняти рішення про вихід із ЄС без угоди, або затвердити будь-який із варіантів угоди про Brexit, який подасть йому уряд; а по-друге, у разі, якщо жодна з двох вищезгаданих умов не виконана – прем'єр-міністр має звернутися до глави Європейської ради з проханням про чергову відстрочку Brexit до 31 січня 2020 р. [35] Перемовини Британії з ЄС продовжилися, і 17 жовтня 2019 р. був узгоджений третій варіант проекту угоди, в якому кордон з Ірландією залишився «змішаним», проте був скасований «запасний план». Окрім цього, парламент Північної Ірландії кожні 4 роки має вирішувати або надалі слідувати правилам ЄС, або перейти на правила Великобританії [69]. Проте парламент країни знову відкинув угоду, і прем'єр Джонсон, незважаючи на своє негативне ставлення до відтермінування Brexit, був змушений домовитися з ЄС про відстрочку до 31 січня 2020 р.

Зрушити питання ратифікації угоди вдалося лише після проведення позачергових парламентських виборів 12 грудня 2019 р. Певною мірою ці вибори зіграли роль другого референдуму та довели бажання британців вийти з ЄС. Консервативна партія на чолі з Борисом Джонсоном посилила свої позиції, отримавши 43,6% голосів виборців та більшість місць у парламенті (365 з 650) [101]. Це дозволило нарешті ратифікувати угоду щодо Brexit: вона

була остаточно схвалена парламентом 23 січня 2020 р. Таким чином, 31 січня 2020 р. Британія залишила ЄС, але до кінця 2020 р. буде діяти перехідний період, під час якого Британія залишатиметься членом єдиного ринку ЄС, а також мають бути узгоджені умови подальших економічних відносин між сторонами.

На наш погляд, найкращим варіантом розвитку подій для Північної Ірландії було б відкликання Brexit. Це гарантувало б положення Белфастської угоди, забезпечило збереження тісних зв'язків регіону з Республікою Ірландія, і в той же час Великобританія зберегла б свою територіальну цілісність без контролю товарів між частинами своїх територій. Таким чином ризик поновлення насильства в регіоні був би мінімізований. Проте певною мірою таке рішення було б недемократичним, адже в 2016 р. більшість британців проголосувала за вихід з ЄС. Варіант проведення другого референдуму був відкинутий британським парламентом. Хоча, зважаючи на результати парламентських виборів 2019 р., референдум, скоріш за все, мав би той же результат: про це свідчить висока підтримка британцями консерваторів, які виступали за доведення процесу Brexit до кінця.

Найбільш деструктивний варіант, тобто «жорсткий» Brexit, також не був реалізований. Проте варіант «змішаного» кордону, який врешті був прийнятий, також загрожує викликати невдоволення в суспільстві, адже, по-перше, невдоволені будуть юніоністи, а по-друге, для сепаратистів з'явиться ще один привід на користь об'єднання з Ірландією, а саме збільшення зв'язків між частинами острова і їх послаблення між частинами Великобританії. Діяльність радикальних сепаратистів активізувалася ще до виходу держави з ЄС. Так, 5 та 6 березня 2019 р. в аеропортах Хітроу і лондонського Сіті, на вокзалі Ватерлоо, а також в Університеті Глазго були виявлені підозрілі пакети з невеликими вибуховими пристроями. Пристрої мають здатність займатися і можуть стати причиною невеликого загоряння. Відповідальність за їх розсилку взяло на себе воєнізоване угруповання Ірландська республіканська армія (ІРА) [16]. Таким чином, Brexit вже призвів до активізації діяльності ІРА,

незважаючи на розпуск угруповання в 2008 р. Окрім цього, у період з липня 2016 р. по червень 2017 р. поліція Північної Ірландії повідомила про чотирьох загиблих і майже 100 поранених в результаті міжконфесійних конфліктів. За цей період сталося 54 випадки зі стріляниною та 32 – з бомбами [20].

Також у ситуації, що склалася, не виключена можливість відділення Північної Ірландії від Великобританії та об'єднання з Республікою Ірландія за результатами референдумів. Офіційних запитів на проведення референдуму не було, проте окремі політики, як з боку Північної Ірландії, так і з боку Республіки Ірландія, періодично виступали з подібними закликами. Проте підтримка об'єднання серед населення змінюється в залежності від ситуації. У 2017 р., згідно з опитуваннями, жителі Північної Ірландії вважали за краще приєднатися до об'єднаної Ірландії і зберегти своє членство в ЄС, ніж залишатися в Великобританії і перебувати за межами блоку, в разі «жорсткого» Brexit. Понад 2000 осіб в Північній Ірландії відповіли на питання, чи будуть вони голосувати за об'єднану Ірландію або за збереження у складі Великобританії, якщо відбудеться «жорсткий» Brexit. Результати показали, що 47,9% людей підтримали б приєднання до Ірландської Республіки, в той час як 45,4% воліли б залишитися у Великобританії. Ще 6 відсотків заявили, що вони не визначились, але безумовно проголосують, в той час як менше 1 відсотка заявили, що не голосуватимуть або псуватимуть свій виборчий бюлетень [75]. Натомість на початку 2020 р., коли загроза «жорстокого» Brexit не справдилася, результати подібного опитування стали зовсім іншими. Лише 29% проголосували б за об'єднання Ірландії, а 52% – за те, щоб залишитися у складі Великої Британії, решта не визначилися [29].

Тож можна зробити висновок, що рішення про «змішаний» кордон позбавив Велику Британію загрози відділення Північної Ірландії. Він дозволяє зберегти дію Белфастської угоди, забезпечивши тісні зв'язки між регіоном та Республікою Ірландія, а отже і надалі підтримувати мир. Проте, на наш погляд, загроза відділення залишається в довгостроковій перспективі, адже регіон матиме тісніші економічні зв'язки з Ірландією, аніж з Великобританією. Це

може призвести до проведення референдуму, можливість якого передбачена Белфастською угодою. Проте важливим фактором можуть стати подальші економічні домовленості Британії з ЄС: якщо сторонам вдасться домовитися про умови вільної торгівлі, то зв'язки країни з Північною Ірландією залишаться тіснішими, ніж у разі відсутності угоди. Тобто тісна економічна співпраця Британії з ЄС може попередити відокремлення від країни Північної Ірландії.

Висновки до розділу 2

Таким чином, формуванню та розвитку сепаратистських настроїв у Північній Ірландії посприяв ряд факторів. До цих факторів можна віднести історичний, релігійний, етнічний, лінгвістичний, економічний, зовнішній та географічний. Історичний обумовлений тим, що Ірландія була захоплена Англією, а корінне населення отримало соціально-економічні обмеження. При наданні самостійності Ірландії, Північна Ірландія була відділена від домініону та залишена в складі Британії. При цьому корінне населення ототожнювалося з католиками, а англійці та шотландці – з протестантами, що призвело до формування релігійного фактору. Загалом релігійні групи співпадають з етнічними (ірландці сповідують переважно католицизм, англійці – англіканство, шотландці – пресвітеріанство), що обумовлює етнічний фактор. Лінгвістичний фактор пояснюється наявністю ірландської гельської мови, за права якої виступають націоналісти, незважаючи на її невелике поширення серед населення. Економічний фактор – це провідна роль торгових зв'язків з Республікою Ірландія для експорту з регіону. Зовнішній вплив на розвиток сепаратистських настроїв традиційно походить з Республіки Ірландія, а на сучасному етапі також з Європейського Союзу, який заявив про можливість Північної Ірландії автоматично стати частиною ЄС у разі об'єднання острова. Географічний фактор полягає в тому, що Північна Ірландія географічно

розташована ближче до Республіки Ірландія, ніж до основної частини Великобританії, що обумовлює тісні економічні та культурні зв'язки.

Загострення ситуації в Північній Ірландії спостерігалось в період 1969-1998 рр. Цей період отримав назву Ольстерського конфлікту. Мирне врегулювання було досягнуто завдяки підписанню Белфастської угоди в 1998 р. Цей документ гарантує католикам рівні права з протестантами, закріплює право населення на визначення статусу Північної Ірландії (фактично право на об'єднання з Республікою Ірландія), дозволяє жителям регіону мати громадянство як Великобританії, так і Ірландії, а також створює механізми для співпраці регіону та Британії в цілому з Республікою Ірландія. Саме на цих принципах Північна Ірландія продовжує існувати в складі Сполученого Королівства.

Початок процесу Brexit поставив під загрозу подальшу реалізацію Белфастської угоди, адже постало питання про прикордонний режим між Великобританією, яка виходить з ЄС та Республікою Ірландія, яка залишається членом організації. Саме питання кордону стало найбільш суперечливим на перемовинах між Британією та ЄС щодо умов виходу. Ризик встановлення прикордонного контролю між Північню та Півднем острова Ірландія призвів до поширення серед населення ідеї об'єднання, а також до незначної активізації діяльності терористичного угруповання ІРА. Серед ряду можливих варіантів врешті було вирішено встановити «змішаний» прикордонний режим, який передбачає відсутність прикордонного контролю між Північною Ірландією та Республікою Ірландія, проте встановлює контроль між Північною Ірландією та іншою територією Великої Британії. Таке рішення має очевидні переваги: продовження дії Белфастської угоди, зниження невдоволення населення, значне зменшення популярності ідеї об'єднання Ірландії. Таким чином, був попереджений ризик відділення Північної Ірландії найближчим часом. Проте, на наш погляд, такий ризик залишається в довгостроковій перспективі, адже регіон матиме тісніші зв'язки з Ірландією, аніж з Великобританією. Це може призвести до проведення

референдуму про об'єднання, можливість якого передбачена Белфастською угодою. Проте важливим фактором можуть стати подальші економічні домовленості Британії з ЄС: якщо сторонам вдасться домовитися про умови вільної торгівлі, то зв'язки країни з Північною Ірландією залишаться тіснішими, ніж у разі відсутності угоди. Тобто тісна економічна співпраця Британії з ЄС може попередити відокремлення від країни Північної Ірландії.

РОЗДІЛ 3.

ШОТЛАНДСЬКИЙ СЕПАРАТИЗМ У КОНТЕКСТІ BREXIT

3.1. Передумови виникнення шотландського сепаратизму

Фактори виникнення сепаратизму в Шотландії загалом відповідають тим, що сформували ситуацію в Північній Ірландії. Це такі фактори, як історичний, релігійний, етнічний, лінгвістичний, економічний та зовнішній. Проте для кожного регіону ці фактори мали власний специфічний прояв та різну ступінь впливу. Тож розглянемо, як саме вони сплинули на розвиток саме шотландського регіону.

Однією з основних передумов виникнення сепаратистських настроїв в регіонах європейських держав загалом та в Шотландії зокрема є історичний чинник. Часто він полягає в тому, що регіон в своїй історії пройшов період незалежності. Як правило, це наявність в історії регіону періоду незалежності, який став частиною національної пам'яті, і є чинником стимулювання регіональної ідентичності. Це, а також конфронтаційний характер відносин між Шотландією та Англією в історичній ретроспективі, складає історичний чинник виникнення шотландського сепаратизму.

Англо-шотландські відносини віддавна носили недружній характер, Англія неодноразово намагалася проводити експансію на північ, у Шотландію. Так, перші спроби Англії підпорядкувати Шотландію відомі з кінця XII ст., коли Генріх II під час прикордонних воєн зумів 1174 р. полонити шотландського короля Вільгельма Лева, який внаслідок визнав себе васалом Генріха. Проте це не призвело до остаточного підпорядкування регіону Англії [7; 17]. Загалом в історії Шотландії спостерігається чергування періодів незалежності з періодами певного підпорядкування Англії. Так, вже за правління в Англії наступного короля Річарда I (Річарда Левине Серце), Шотландія повернула свою свободу. Цьому посприяла спрямованість

політики нового короля на проведення Хрестового походу. Річард I прагнув забезпечити мир та спокій на території власної держави на час своєї участі в поході, тому було вирішено укласти мир з Шотландією. За його умовами Вільгельм Лев звільнився від васальної залежності, натомість виплатив англійському королю десять тисяч золотих, які допомогли здійснити Хрестовий похід [40].

Формальний васалітет Шотландії був знову встановлений королем Англії Едуардом I Плантагенетом в 1296 р. Але Шотландія розпочала боротьбу за відновлення незалежності. Спочатку вона не мала успіху: в 1298 р. армія повсталих була розгромлена. Проте ситуація змінилася завдяки Роберту Брюсу (який пізніше став королем знову незалежної Шотландії Робертом I). Під його проводом у битві при Беннокберні 24 червня 1314 р. шотландська армія розгромила англійців. Ця дата і зараз відзначається як День незалежності Шотландії. Проте варто відзначити, що формально відновлення незалежності Шотландії було визнане лише в 1328 р., коли був підписаний договір з Англією. З цього часу незалежність Шотландського королівства формально тривала майже чотири століття. Хоча в цей період мали місце спроби об'єднати два королівства, зокрема цього прагнув король Яків I, який в 1603 р. зайняв престол одночасно і Англії, і Шотландії. Наявність спільного короля, звичайно, посприяла зближенню та подальшому об'єднанню цих територій в одну державу, проте на той час це були два окремих королівства, з різними парламентами та системами управління [40].

У середині XVII ст., за часів Англійської революції та правління в Англії Олівера Кромвеля, Шотландія хоча не офіційно, але фактично була приєднана до Англії. У Шотландії в цей період були сильні роялістські настрої. Так, шотландські військові сили в 1648 р. вторглися до революційної Англії з метою досягти поновлення влади короля Карла I. У 1649 р. король був страчений, і через два роки, в 1651 р., шотландці коронували його спадкоємця у якості шотландського короля Карла II. Ця подія суперечила інтересам О. Кромвеля, тож його сили вторглися в Шотландію ще в 1650 р., після

прибуття туди спадкоємця короля. Англійці здобули перемогу, і в Шотландії було встановлено систему військового управління з англійськими гарнізонами у великих містах. Фактично регіон був об'єднаний з Англією [18].

Остаточне об'єднання королівств було оформлено лише на початку XVIII ст. У той час Шотландія стикнулася з перепонами до економічного розвитку, зокрема Англія намагалася завадити проєкту створення шотландської кампанії з торгівлі з Африкою і Вест-Індією. Це спричинило провал проєкту і, як наслідок, втрату більшої частини капіталів Шотландії, загибель кількох кораблів і тисяч переселенців. Хоча ставлення в Шотландії до Англії значно погіршилося, важливо було відновлювати економіку, і англійські представники переконали шотландський парламент, що для досягнення цієї мети необхідне об'єднання двох королівств. Під час перемовин шотландська сторона виступала за збереження шотландського парламенту, проте зробити це не вдалося. В обмін на економічні пільги англійці переконали погодитися на створення об'єданого британського парламенту з переважною більшістю англійських представників у його складі, були об'єдані також усі емблеми і прапори двох країн [18]. Об'єднання було закріплено Актом про унію в 1707 р. Серед положень цього документу варто виділити наступні:

- створення єдиної держави під назвою Великобританія;
- створення єдиного парламенту, який фактично був наступником англійського;
- представництво Шотландії в новому парламенті забезпечувалося 16 представниками в палаті лордів та 45 представниками в палаті громад;
- встановлення єдиних торговельних правил та єдиної валюти;
- збереження певної міри самостійності Шотландії, що стосувалося, зокрема, шотландської судової системи, що мала істотні відмінності від англійської, та збереження прав шотландських бургів (королівських міст), які мали можливість представляти свої інтереси в парламенті [55].

Варто зазначити, що об'єднання з Англією мало для Шотландії як позитивні, так і негативні наслідки. Серед позитивних можна назвати розвиток економіки, зокрема за рахунок англійських вливань, та технічний прогрес. Негативним аспектом стало те, що регіон втратив вагомий ступінь своєї незалежності, фактично рішення щодо Шотландії приймалися в Лондоні. З часу об'єднання країна управлялася державним секретарем Шотландії, що призначався британським урядом. Участь Шотландії в політиці Британії залишалася слабкою, невелике число шотландських представників в британському парламенті не могло зробити істотного впливу на будь-які рішення. Лише в середині XIX ст. було збільшено число представників Шотландії в парламенті, що призвело до зростання інтересу до політичного життя, та до більш демократичного проведення виборів. Шотландці загалом були невдоволені об'єднанням з Англією. Невдоволення викликало введення нових податків, а також закон 1746 р., за яким шотландцям заборонялося володіти зброєю, носити кілт, плед або будь-який одяг з орнаментом тартана (традиційний шотландський орнамент в клітинку). Навіть волинки були заборонені як «інструмент війни». Також шотландці поступово почали втрачати свою мову, переходячи на англійську. З одного боку, поширення англійської сприяло зближенню між шотландцями та англійцями в рамках цілісної держави, але з іншого, породило невдоволення націоналістично налаштованих шотландців та посприяло зростанню шотландського сепаратизму [18; 22].

Загалом англійська політика асиміляції Шотландії мала успіх, проте ситуація змінилася в першій половині XX ст. Так, у 1921 р. в регіоні була створена перша націоналістична політична сила – Шотландська національна ліга, що можна вважати початком активізації шотландського націоналістичного руху. Його початок саме в цей період обґрунтовується такими факторами, як, по-перше, зростання невдоволення населення на фоні післявоєнних економічних труднощів та, по-друге, вплив боротьби Ірландії за незалежність та підтримка північно-ірландських націоналістів з Шинн Фейн.

Пізніше, в 1934 р., була створена Шотландська національна партія (ШНП), яка наразі виступає основною силою, що бореться за незалежність регіону, та має вагомий політичний вплив (зокрема займає 62 з 129 місць в Шотландському парламенті, а її лідер Нікола Стерджен є першим міністром Шотландії). Проте на час створення партія не мала високої популярності. Лише в 1967 р. вона вперше отримала місце в британському парламенті, чому посприяла не підтримка шотландцями ідей незалежності, а економічна криза, в умовах якої партія обіцяла поліпшити соціальне положення шотландців. Подальше зростання популярності ШНП відбулося в 1970х рр., що пов'язано з відкриттям у шотландських територіальних водах запасів нафти. Необхідність віддавати основну частину доходів від цього ресурсу Лондону була використана ШНП як основний аргумент необхідності здобуття незалежності. Партією була проведена доволі успішна націоналістична кампанія під гаслом «Це шотландська нафта!», і вже в 1974 р. партія отримала на виборах підтримку 30% населення регіону та 11 місць в британському парламенті [2].

Проте питання саме здобуття незалежності в другій половині ХХ ст. ще було не на часі. Спершу активізувалися дії щодо деволюції, тобто розширення повноважень регіону без відділення від єдиної держави. Це питання зрушилося лише наприкінці ХХ ст. Так, в 1997 р. в регіоні був проведений референдум щодо створення шотландського парламенту. На референдум було винесено два питання: перше щодо того, чи повинен існувати шотландський парламент (74,3% відповіли ствердно) та друге щодо того, чи повинен цей парламент мати повноваження зі зміни податків (більшість, а саме 63,5%, також відповіли ствердно) [92]. У відповідності до результатів референдуму, в 1998 р. був прийнятий Акт про Шотландію. Цей документ передбачає, зокрема, створення парламенту та адміністрації Шотландії, зміну ставки податку на прибуток в регіоні відповідно рішення нового парламенту, а також визначає коло питань, яке входить до повноважень регіонального парламенту (це такі питання, як охорона здоров'я, освіта, житло, спорт і мистецтво, сільське господарство, лісове господарство та рибальство, екстрені служби,

планування, соціальна робота, транспорт та туризм) [86]. Здавалося б, це може задовольнити інтереси регіону, проте ідеї незалежності популярні досі. І якщо раніше можливо було знайти компроміс та лише розширити повноваження Шотландії, то тепер, коли ці повноваження вже розширені, шотландські націоналісти вимагають саме незалежності.

Тож в історії Шотландії можна виділити періоди незалежності, і цей факт дозволяє існувати сепаратистським настроям на сучасному етапі. До того ж, відносини між Шотландією та Англією часто носили недружній характер. Хоча, в порівнянні з Ірландією, історія Шотландії виявилася більш сприятливою. Шотландія мала від об'єднання з Англією певні позитивні наслідки, зокрема зростання економіки, тоді як англійська земельна реформа в Ірландії лише погіршила економіку регіону та соціальний стан ірландців. Окрім цього, шотландський націоналістичний рух сформувався та діяв мирними засобами, на відміну від ірландського загалом (мала місце війна за незалежність) та північноірландського зокрема (Ольстерський конфлікт).

Близьким до історичного фактору є релігійний чинник. Історично склалося, що в Шотландії основною релігією є пресвітеріанство, що є однією з гілок протестантизму, тоді як в Англії поширене англіканство. Проте цей факт не можна однозначно інтерпретувати як одну з ознак національної шотландської ідентичності, яка віддаляє шотландців від англійців. Так, з одного боку, англіканська та пресвітеріанська церкви є різними, зокрема, англіканську церкву розглядають як фактично майже ідентичну католицькій, з тією різницею, що її главою є не Папа Римський, а англійський монарх, тоді як пресвітеріанська є протестантською не лише формально, але й за своєю суттю. Якщо розглядати їх з такої точки зору, то дійсно можна вважати, що окрема церква посприяла формуванню шотландської національної свідомості. У той же час, обидві церкви вважаються гілками протестантизму, і можна зустріти думку, що церкви навпаки сприяли зближенню між шотландцями та англійцями [7; 17].

Щоб оцінити, чи існує значний вплив релігії на сучасну ситуацію в регіоні, варто розглянути, чи ототожнює себе більшість шотландців з тією чи іншою церквою. Так, за даними перепису населення 2011 р., 32% людей відносять себе до пресвітеріанської Церкви Шотландії (цей показник впав з 42% у 2001 р.), 15,9% є прихильниками римсько-католицької церкви. 37% населення Шотландії вказали, що не мають релігії, при чому цей показник збільшився з 28% у 2001 р. [88] З цих даних можна зробити висновок, що вплив релігії на суспільне життя регіону поступово зменшується.

Таким чином, пресвітеріанська шотландська церква могла зіграти свою роль у формуванні шотландської національної свідомості, проте релігійний фактор в даному випадку не можна назвати одним з визначальних, особливо на сучасному етапі. У цьому аспекті ситуація прямо протилежна тій, що склалася в Північній Ірландії, де і досі релігійна приналежність є чи не основним фактором, який віддаляє Північну Ірландію від Британії.

Важливу роль грає етнічний фактор, адже значна частка населення регіону визначає свою етнічну приналежність не як британську, а як шотландську. Процес самоідентифікації жителів Шотландії саме як шотландців активізувався в 1970х рр., і його пов'язують з діяльністю Шотландської національної партії. Популяризація цією партією ідей деволюції та незалежності зумовила зміни в структурі населення регіону за критерієм національної самоідентифікації. Зменшення числа жителів, що ідентифікують себе як британців, та збільшення числа тих, хто вважає себе шотландцями, було помічене в 1979 р., і ця тенденція продовжилася і надалі. За опитуваннями 1997 р., тих, хто вважає себе лише шотландцем або більшою мірою шотландцем, ніж британцем, налічувалося 61%, тож в 1990ті рр. шотландська ідентичність в регіоні вже перевищила британську [46]. На сучасному етапі ситуація залишається схожою. Так, за даними перепису населення Британії, в 2011 р. 62% шотландців визначили свою національну ідентичність як «лише шотландська», 18% обрали одночасно і шотландську, і британську ідентичність, і лише 8% вважали себе виключно британцями [88].

Таким чином, більшість населення Шотландії ідентифікує себе як шотландців, що створює сприятливу ситуацію для поширення та підтримки ідей здобуття незалежності. З іншого боку, слід пам'ятати, що саме популяризація цих ідей створила таку структуру населення, що свідчить про важливість суб'єктивного фактору, де у якості суб'єкта виступає Шотландська національна партія.

Наступним фактором, який часто сприяє зародженню сепаратизму, є лінгвістичний чинник. Наявність власної мови в регіоні впливає на формування національної ідентичності населення, є основною ознакою самобутності етносу. Можна виділити дві шотландські мови: шотландська гельська та скотс, або англо-шотландська. Остання була утворена північними діалектами давньоанглійської мови, що поширилися у VIII ст. на рівнинній території Шотландії [21].

Щоб оцінити вплив лінгвістичного фактору на сучасному етапі, необхідно розглянути ступінь поширеності та уживаності двох мов серед жителів регіону, а також їх офіційний статус. Згідно з даними перепису населення 2011 р., шотландську гельську розуміють лише 1,6% населення регіону, а скотс – 24%. У той же час 94% вміють говорити, читати та писати англійською. У домашньому спілкуванні шотландці також найчастіше використовують англійську – 93%, тоді як скотс – 1%, а шотландську гельську – 0,5% [88]. Таким чином, навряд чи можна вважати мовне питання одним з визначальних факторів популярності ідей незалежності в регіоні, проте мова скотс має потенціал для того, щоб стати одним з факторів національного об'єднання. Вимираюча шотландська гельська мова має статус однієї з офіційних мов шотландського парламенту, однієї з мов ЗМІ, освіти (від початкової до вищої), богослужіння, тощо. Зворотна ситуація відбувається із більш поширеною скотс, яка визнана Європейською хартією регіональних мов, але досі не має офіційного статусу в Шотландії. Урядом Великобританії проводиться тонка політика, що не допускає підвищення статусу мови скотс, що могло б посприяти об'єднанню шотландської нації. Натомість гельська мова має занадто малу кількість носіїв, і, хоча й користується офіційною

підтримкою, що не дозволяє цій мові остаточно вимерти, навряд чи може виконувати функцію об'єднання нації [21].

Значно посприяв формуванню шотландського сепаратизму економічний фактор. Зокрема, визначальну роль зіграли енергоресурси, знайдені на території Шотландії. У територіальних водах Шотландії в Північному морі запаси нафти оцінюються в 60% від усього обсягу виробництва цього ресурсу в ЄС, або в 90% всіх родовищ на території Великої Британії. Більші запаси нафти серед європейських країн має лише Норвегія. Доходи від продажу нафти становлять 13% ВВП Шотландії і 4% ВВП Великобританії [19; 49]. Прихильники незалежності вважають, що економіка регіону та рівень життя населення покращиться, якщо доходи від виробництва та ресурсів будуть контролюватися лише Шотландією. Поширенню цих ідей посприяла Шотландська національна партія, яка в 1970х рр. активно використовувала лозунг «Це шотландська нафта!». Проте, якщо Шотландія буде незалежною, наявність нафти не може однозначно забезпечити процвітання її економіки. Зокрема тому, що нафта – це кінцевий ресурс, і в довгостроковій перспективі не можна розраховувати лише на нього. Окрім цього, видобутком енергоресурсів займаються не лише шотландські компанії, а й загальнобританські, а також іноземні компанії, і в будь-якому разі увесь прибуток не зможе залишитися в регіоні [22].

Загалом економіка Шотландії достатньо розвинута. Так, за даними 2014 р., номінальне ВВП Шотландії склало 186 млрд євро – 9,2% сукупного ВВП Великобританії, що можна порівняти з економікою такої нафтової країни, як Кувейт [19]. Станом на 2018 р. Шотландія є найбільш привабливим місцем у Британії (після Лондону) для прямих іноземних інвестицій. Единбург, столиця регіону, є другим найбільшим підприємницьким містом країни після Лондону. Окрім енергоресурсів, регіону приносить значний прибуток, зокрема, знаменитий скотч, тобто шотландський віскі. Виробництво цього напою додає шотландській економіці близько 1 мільярда фунтів та створює близько 1,6 мільярда фунтів доходів і податків для уряду

Великобританії. Промисловість Шотландії доволі різноманітна: окрім видобутку енергоресурсів та виробництва віскі можна відзначити суднобудівну та текстильну промисловість, виробництво аеромоторів, виготовлення комп'ютерних чіпів, тощо [80].

Одним з найбільш визначальних аспектів є зовнішньоекономічні зв'язки Шотландії. Варто зазначити, що Шотландія забезпечує близько 5% доходу від експорту Великобританії, що є найбільшим показником серед британських регіонів, за винятком Англії в цілому та міста Лондон зокрема. Історично склалося, що головним торговим партнером Шотландії була Англія, тобто торгівля переважно відбувалася в кордонах Великобританії. Однак, коли Шотландія стала частиною Європейського Союзу, як складова частина Великобританії, вона розвинула і налагодила міцні зв'язки з іншими європейськими державами. Також одним з найбільших ринків шотландського експорту є США [80]. Проте саме тісні економічні зв'язки з країнами ЄС на сучасному етапі, в контексті виходу Британії з організації, сприяє активізації сепаратистських ідей.

Економіка Шотландії тісно інтегрована в ринки та інститути ЄС. Організація займає перше місце за обсягами шотландського експорту, а також є найбільшим джерелом інвестицій до регіону. Так, експорт Шотландії до ЄС в 2014 р. склав 11,6 млрд фунтів, або 40% усього зовнішнього експорту регіону. Щодо обсягу інвестицій, то за даними 2015 р., в регіоні знаходилися близько тисячі компаній, якими володіють представники країн ЄС [94].

Очевидно, що вихід Британії з ЄС негативно впливає на економічне співробітництво, яке грає для регіону значну роль, а отже погіршує економічну ситуацію в Шотландії загалом. Так, вже одразу після проведення референдуму щодо Brexit в 2016 р., експерти змінили свої прогнози на 2016-2017 рр. щодо зростання ВВП як в Шотландії, так і у Великобританії в цілому. Якщо до референдуму на цей період очікувалося зростання економіки на 2%, то після нього зміна політичної ситуації та невизначеність у країні знизило ці очікування щонайменше вдвічі – до зростання в 1% [94].

На сучасному етапі, станом на середину 2020 р., невизначеність ситуації щодо Brexit дещо зменшилася, що пов'язано з підписанням угоди та офіційний вихід держави з ЄС. Проте ситуація не вирішилася остаточно, адже нині діє перехідний період та ще немає домовленості щодо подальших торговельних відносин. Це продовжує створювати негативні для економіки обставини. Окрім цього, будь-який подальший розвиток подій негативно вплине на економіку Шотландії та призведе до зниження доходів жителів регіону. Проте Так, у доповіді про стан економіки регіону за лютий 2020 р., розглядають два варіанти:

- у разі прийняття такої торгової угоди, за яку виступає Лондон (тобто без прив'язки Британії до стандартів ЄС), до 2030 р. Шотландія втратить до 6,1% ВВП;

- у разі відсутності торгової угоди до грудня 2020 р. та впровадження торгівлі між Британією та ЄС на умовах Світової організації торгівлі, втрати Шотландії будуть ще більшими: до 8,5% ВВП до 2030 р. [95].

Таким чином, не є дивним те, що з 2016 р., після проведення референдуму щодо виходу з ЄС, в Шотландії знову активізувалися настрої на відділення від Британії. Це насамперед пов'язано з економічними причинами, адже ЄС є найголовнішим зовнішнім торговим партнером Шотландії, найбільшим та найближчим ринком для експорту її товарів, а також найбільшим інвестором в економіку регіону. Вихід з ЄС вже призводить до зниження економіки, а отже й до невдоволення населення. У порівнянні з Північною Ірландією, в Шотландії економічний фактор має більший вплив на настрої населення. Для Північної Ірландії має місце лише зовнішньоекономічний аспект, тобто побоювання втратити основного зовнішнього партнера – Республіку Ірландія, що є членом ЄС. У той же час Північна Ірландія, на відміну від Шотландії, є недостатньо економічно розвинутою, показує негативні тенденції, не має запасів енергоресурсів. Тож для Шотландії актуальні два економічних аспекти: як тісні зовнішні зв'язки з ЄС, які поставлені під загрозу на сучасному етапі, так і достатньо високий

рівень економічного розвитку регіону, що сприяє встановленню громадської думки про те, що самостійна Шотландія зможе стати ще багатшою.

До зовнішнього фактору формування сепаратизму в Шотландії можна віднести самі принципи функціонування Європейського Союзу, а саме принцип субсидіарності. Він полягає в тому, що всі питання, які можуть бути вирішені на місцевому рівні, мають бути в компетенції місцевих органів. Таким чином, ЄС сприяє розширенню повноважень влади в регіонах, дозволяє вирішувати певні питання без залучення центральних національних органів, вести діалог між регіональними та наднаціональними структурами без посередництва держави. Це сприяє поступовому укоріненню ідей про те, що європейські регіони можуть успішно існувати в якості незалежних держав [66]. Звичайно, це стосується і Шотландії зокрема. До того ж Brexit вносить додатковий вплив, адже вихід держави з організації зменшить можливості Шотландії самостійно відстоювати свої інтереси на європейському просторі, що можна вважати ще одним фактором, який сприяє бажанню регіону залишитися в складі ЄС. Це бажання в умовах Brexit автоматично означає бажання відділитися від Великобританії.

Європейський Союз створив умови, в яких регіони, що бажають здобути незалежність або розширити свої повноваження, можуть співпрацювати між собою, створити спільні політичні сили. Прикладом такої співпраці є EFA (European Free Alliance, Європейський вільний альянс). Це політична партія, яка з 2004 р. визнана Європейським Парламентом та наразі має своїх представників у цьому органі. Це об'єднання зосереджує свою діяльність на просуванні права на самовизначення народів, прав людини, громадянських і політичних прав, демократії, багаторівневого управління, делегування влади, культурного та мовного різноманіття. EFA об'єднує 46 націоналістичних, регіональних та автономістських партій, серед яких і Шотландська національна партія. Окрім Шотландії, у діяльності об'єднання приймають участь також партії таких регіонів, як, зокрема, Баварія (Німеччина), Каталонія

та Країна Басків (Іспанія), Корсика (Франція), в яких також популярні ідеї незалежності. При цьому представництво Північної Ірландії відсутнє [71].

Тож принципи існування ЄС сприяють розвитку сепаратистських настроїв у регіонах, зокрема і в Шотландії та Північній Ірландії. Проте північноірландський сепаратизм має характер іредентизму, тобто існує бажання об'єднати регіон з Республікою Ірландія, яка в свою чергу робить свій вплив та також формує зовнішній фактор існування сепаратизму в Північній Ірландії. Ситуація в Шотландії в цьому аспекті інша, адже регіон не орієнтується на об'єднання з будь-якою державою світу, а виступає виключно за власну незалежність.

3.2. Шотландський сепаратизм на сучасному етапі

Вихід Великобританії з Європейського Союзу наразі є основним фактором активізації шотландського сепаратизму. Більшість шотландців виступила на референдумі проти Brexit. Початок виходу з ЄС посилив бажання регіону стати незалежним, щоб самому вирішувати свою долю, зокрема і у сфері зовнішньої політики. Brexit поставив питання про можливість проведення другого референдуму щодо шотландської незалежності.

Проте перш ніж розглядати період активізації сепаратизму після 2016 р., коли був проведений референдум щодо виходу країни з ЄС, варто приділити увагу першому шотландському референдуму про незалежність. Він був проведений не так давно, а саме 18 вересня 2014 р., і його відлуння досі впливає на хід сучасної політичної дискусії з шотландського питання. Факт проведення референдуму 2014 р. надає аргументи для підтримки своєї теперішньої позиції як шотландським націоналістам, так і британському центральному уряду. Так, з одного боку, якщо Шотландія мала право на перший референдум, то повинна мати право й на другий, особливо беручи до уваги різку зміну обставин, тобто Brexit. Проте з іншого боку, можна сказати,

що перший референдум поставив крапку в питанні шотландської незалежності: шотландці вже зробили свій вибір на користь того, щоб залишитися в складі Британії.

Приводом для проведення першого шотландського референдуму можна назвати результати виборів 2011 р. до парламенту Шотландії. Тоді Шотландська національна партія вперше здобула абсолютну більшість місць – 69 з 129, першим міністром став тогочасний лідер партії Алекс Салмонд. Партія не впустила такий шанс почати активні дії на шляху до здобуття незалежності регіону, що є основною ідеєю цієї політичної сили. Алекс Салмонд 25 січня 2012 р. повідомив про наміри провести референдум восени 2014 р. При цьому ці дати були обрані не випадково: 25 січня – це день народження шотландського поета Роберта Бернса, а на 2014 р. припала 700 річниця битви при Беннокберні, коли шотландці здобули перемогу над військами англійців. Націоналісти могли використати на свою користь ці визначні дати, апелюючи до національного шотландського духу та наголошуючи на самотності шотландців як окремого народу із власною історією [2; 45].

Мабуть, найцікавішою особливістю цього референдуму була згода на його проведення з боку уряду Британії, тобто референдум був проведений офіційно та визнаний державою. Ця згода була юридично закріплена 15 жовтня 2012 р. Угодою про референдум щодо незалежності Шотландії. Цим документом сторони зобов'язалися забезпечити справедливе та прозоре проведення референдуму [56]. Тут виникає питання: чому Британія пішла на цю угоду? Звісно, незалежність Шотландії не була б вигідна Британії. Якщо б Шотландії була надана незалежність, це б могло спричинити активізацію сепаратизму в інших регіонах, зокрема і в Північній Ірландії. Відокремлення Шотландії викликали б також інші проблеми у сфері безпеки Британії. Це стосується базування британського ядерного озброєння в Шотландії, проти якого виступають шотландські націоналісти. Тож у разі незалежності регіону Британія ризикувала втратити свою ядерну базу, а отже й статус ядерної

держави, що, в свою чергу, дещо підірвало б її позиції та вплив на міжнародній арені [13]. Проте, незважаючи на ці загрози, центральний уряд Британії, не без тиску ШНП, пішов на проведення шотландського референдуму. Замість блокування референдуму, уряд спрямував зусилля на інформування населення про можливі негативні наслідки незалежності для самої Шотландії. Погоджуючись на референдум, уряд продемонстрував свою прихильність демократичним цінностям, праву на свободу та самовизначення. Але з іншого боку, на наш погляд, Британія розраховувала на такий результат, що шотландці самі відмовляться від незалежності, зважаючи на невелику підтримку ідеї відокремлення, яка, згідно з опитуваннями, складала на той час не більше 20%. У такому разі центральний уряд залишався у виграві: якщо шотландці не бажають незалежності, то в найближчі десятиліття це питання можна закрити, посилаючись на вільний вибір самих шотландців. До того ж, в будь-якому разі референдум не мав обов'язкових юридичних наслідків, і остаточне рішення залишалося за загальнобританським парламентом, який має повний суверенітет на всій території держави [2]. Проте у разі голосування більшості на підтримку незалежності та відмови надати цю незалежність, ситуація в Шотландії найімовірніше б дестабілізувалася. Тож, на наш погляд, Британія, погодившись на референдум, пішла на певний ризик з метою закрити питання шотландської незалежності на деякий час.

Незалежність Шотландії могла призвести до негативних наслідків власне і для самої Шотландії. ШНП розробила широкий план переходу регіону до незалежності та опублікувала його в 2013 р. під назвою «Майбутнє Шотландії» [89]. Проте цей документ викликав ряд серйозних суперечливих питань. Так, шотландський план передбачав збереження в незалежній Шотландії британської валюти – фунту стерлінгів. Проте згоди на такий валютний союз Британія не висловлювала, і навряд чи би погодилася на нього, адже бути пов'язаною єдиною валютою з новоствореною державою, де скоріш за все на початкових етапах економіка не буде стабільною, означає погіршити й власну економічну ситуацію. Інше проблемне питання є особливо важливим

для нашого дослідження, а саме це питання про членство незалежної Шотландії в ЄС. У риторичі ШНП подальше членство в організації не піддавалося сумнівам, наголошувалося на перевагах, які отримає незалежна Шотландія в ЄС. ШНП зайняли таку позицію, що Шотландія, яка вже входить в територію ЄС має залишитися в ЄС автоматично. Проте представники органів ЄС, Європейської ради та Європейської комісії, заявляли, що нова шотландська держава повинна буде подавати заявку на членство. Тож у разі незалежності Шотландія могла втратити членство в ЄС, і замість того, щоб отримати нові переваги, втратити вже існуючі. Напевне, беручи до уваги вже існуючий досвід Шотландії в ЄС, новій незалежній державі не було б дуже складно створити законодавство, яке б відповідало нормам організації, та досягти відповідності копенгагенським критеріям для вступу. Проте договір про вступ має бути ратифікований всіма діючими членами ЄС, і на цьому етапі, скоріш за все, Шотландія б стикнулася з проблемами. Для таких країн ЄС, як, наприклад, Іспанія, Італія, Кіпр, Франція, Німеччина в тій чи іншій мірі також актуальна проблема сепаратизму, і щоб запобігти її активізації, деякі з цих країн можуть навіть не визнати незалежність Шотландії. Хоча, зважаючи на те, що Шотландія не пішла на проведення референдуму без згоди Британії, на проголошення незалежності також навряд чи відбулося б без такої згоди. Тому в разі незалежності були б усі правові підстави для міжнародного визнання [2].

Референдум був проведений 18 вересня 2014 р. Формулювання питання було наступним: «Чи повинна Шотландія бути незалежною країною?», надавалося два варіанти відповіді: «так» чи «ні». За результатами голосування відповідь «так» обрали 44,5%, а відповідь «ні» – 55,5%, при рекордно високій явці в 84,6% [90]. При цьому важливо відзначити, що право голосувати також було надано неповнолітнім віком 16-17 років. Таким чином ШНП прагнуло збільшити кількість голосів «так», з розрахунком на те, що молодь охочіше прагне змін. Але це не допомогло перевищити кількість голосів «ні», тож

цього разу шотландці відмовилися від незалежності, і, здавалося, це питання найближчим часом буде закритим.

На сьогодні важливе значення мають причини саме такого вибору шотландців. Згідно з опитуваннями, більшість (57%) тих, хто виступив проти незалежності, зробили таке рішення через ризики економічних втрат, невизначеності щодо валюти та можливої втрати членства в ЄС. Натомість такі причини, як прихильність до Великобританії, або бажання розширення повноважень шотландської автономії замість незалежності не отримали високої популярності серед опитуваних [77]. Тож можна зробити висновок, що від незалежності відмовилися заради збереження статусу-кво, який забезпечував стабільність. Проте на сучасному етапі ситуація змінюється, Британія в цілому залишає ЄС і йде тим самим на великий ризик, тож і думка шотландців в контексті Brexit також буде поступово змінюватися.

Слід зазначити, що референдум 2014 р. став певною перемогою як для Британії з одного боку, так і для шотландських націоналістів з іншого. Відмова шотландців від незалежності дала Британії вагомий аргумент для того, щоб в подальшій перспективі вважати шотландське питання вирішеним. Натомість шотландські націоналісти змогли гучніше заявити про себе, факт дозволу Британії на цей референдум засвідчив, що їх готові сприймати як окремий народ. Окрім цього, за референдумом послідувало подальше поглиблення деволюції, тобто розширення повноважень Шотландії. Так, в 2016 р. був прийнятий новий Закон про Шотландію, який передає певні повноваження від британських парламенту та уряду до шотландських у таких сферах, як оподаткування, вибори, регулювання безробіття та видобуток нафти та газу [87].

Британський референдум щодо виходу з Європейського союзу, що був проведений 23 червня 2016 р., знову зробив шотландське питання актуальним. Хоча з моменту референдуму про незалежність пройшло лише два роки, ситуація різко змінилася. Якщо в 2014 р. однією з основних причин відмови шотландців від незалежності стало бажання залишитися в ЄС і перебування у

складі Британії гарантувало це, то у контексті Brexit Шотландії ситуація стала протилежною: Британія вже вийшла з організації, і щоб Шотландія змогла туди повернутись, їй необхідна можливість повністю самостійно визначати свою зовнішню політику, тобто бути незалежною державою. Про бажання шотландців залишитися в ЄС яскраво свідчать результати референдуму 2016 р. в регіоні. Так, лише 38% шотландців підтримали ідею виходу з ЄС, тоді як 62% висловили бажання залишитися. З чотирьох регіонів Британії саме Шотландія набрала найбільший відсоток голосів за подальше членство в ЄС. Для порівняння згадаємо, що в Північній Ірландії, де більшість також підтримала членство в ЄС, цей показник склав 55,8% [70]. У цих обставинах не дивно, що Шотландська національна партія на чолі з її лідеркою Ніколою Стерджен поновила діяльність у напрямку боротьби за незалежність.

Одразу після оголошення результатів референдуму 2016 р., голова уряду Шотландії Нікола Стерджен сказала, що другий референдум про незалежність є на порядку денному. Вже восени того ж 2016 р. в Шотландії був готовий новий законопроект про проведення референдуму щодо незалежності [64]. Проте на той час не було інших активних дій з цього питання, а сам законопроект був підготовлений з метою швидкого реагування на випадок, якщо шотландський уряд вирішить, що окрім незалежності немає іншого варіанту захистити інтереси регіону. На 2016 р. ситуація щодо Brexit була занадто невизначена, тож Шотландія зайняла очікувальну позицію, але при цьому даним законопроектom чітко дала зрозуміти, що готова на рішучі кроки.

Хоча референдум про Brexit не мав обов'язкової юридичної сили, уряд Британії вирішив реалізувати результати цього волевиявлення. При цьому не було взято до уваги той факт, що два з чотирьох регіонів проголосували проти виходу з ЄС. При прийнятті рішення Британія розглядалася перш за все як єдина держава, 51,9% населення якої проголосувала за вихід з ЄС. Очевидно, що ситуація склалася суперечлива, і будь-яке рішення не задовольнило би всіх. Так, рішення реалізувати Brexit викликало зокрема політичний конфлікт між британським та шотландським урядом.

Перш ніж розпочати міжнародні перемовини з питання Brexit, у Британії були проведені певні внутрішні узгодження. Питання виходу з ЄС було винесено на розгляд Верховного суду Великої Британії. Цей орган 24 січня 2017 р. прийняв такі рішення: по-перше, уряд Британії не може самостійно почати переговори щодо виходу, а спершу парламент має прийняти відповідний законопроект; по-друге, було вирішено, що дане питання не входить до компетенції регіональних урядів та парламентів. Особливо цікавим для нас є саме друге рішення: воно дійсно логічне з точки зору права, адже питання зовнішньої політики знаходиться виключно в компетенції центрального уряду, проте воно позбавило Шотландію можливості захищати свої інтереси в рамках єдиної Британії, тим самим посилив прагнення здобути незалежність. Слід відзначити, що законопроект про вихід з ЄС був прийнятий парламентом Британії 1 лютого 2017 р. Натомість парламент Шотландії, незважаючи на рішення Верховного суду, провів власне голосування з цього приводу 5 лютого 2017 р., у результаті якого ідея розпочати процес Brexit не була підтримана [50]. Очевидно, що цей крок не має правової сили, але носить символічне значення, та відкриває шлях для подальших дій регіону з метою залишитися в складі ЄС.

Діяльність ШНП щодо проведення другого референдуму особливо активізувалася в 2019 р. Зокрема, 28 квітня 2019 р. на конференції партії Нікола Стерджен оголосила про рішення діяти в цьому напрямку. Був висловлений намір провести другий референдум у 2021 р. [27] На наш погляд, таке рішення не випадково припало саме на цей період, адже в 2019 р. ситуація щодо Brexit стала особливо невизначеною. Станом на квітень 2019 р. парламент Британії вже тричі проголосував проти ратифікації угоди про вихід з ЄС, натомість альтернативних рішень запропоновано не було, а лише відтерміновувався Brexit, і загроза різкого виходу без угоди ставала все реальнішою.

Варто зазначити, що в 2019 р. серед шотландців 70% (що на 8% більше за результати референдуму 2016 р.) виступали за збереження членства в ЄС та

проведення другого референдуму з питання Brexit. Причини такої суспільної думки насамперед полягають в економічних втратах Шотландії через Brexit. Так, на ринки ЄС орієнтовано близько 40% експорту регіону, з європейськими клієнтами працюють 16 підприємств важкої промисловості, 18 банків, 15 підприємств харчової промисловості, виробників спиртних і безалкогольних напоїв. Окрім цього, ЄС надавало регіону певне фінансування, зокрема дотаційне сільське господарство Шотландії до 2020 р. мало б отримати 4,5 млрд євро субсидій. Втрати, вірогідно, торкнуться і енергетичної галузі: шотландські нафтогазові компанії, в залежності від подальших умов торгівлі між Британією та ЄС, можуть бути зобов'язані сплачувати мито при поставці енергоресурсів до країн організації [27].

Зважаючи на те, що шотландці відмовилися від незалежності в 2014 р. заради членства в ЄС, в умовах Brexit є логічним те, що зі зростанням відсотка шотландців, які бажають залишитися в ЄС, буде зростати і відсоток тих, хто підтримує незалежність регіону. Це підтверджують і дані опитувань. Так, станом на квітень 2019 р. кількість прихильників сепаратистських ідей зросла до 49%, що на 4,5% більше, ніж за результатами референдуму 2014 р. Такому зростанню сприяє як сама політична ситуація в Британії, так і вмиле її використання з боку Шотландської національної партії при веденні своєї інформаційної кампанії [27].

Але варто пам'ятати, що незважаючи на рішення ШНП та на результати опитувань, останнє слово залишається за парламентом та урядом Великої Британії. Провести другий референдум офіційно можливо лише за згодою Лондона, але така згода на даному етапі маловірогідна. Так, проти такого референдуму прем'єр-міністр Тереза Мей висловлювалася ще в 2018 р., наголошуючи, що зараз для цього невідповідний час [27]. Позиція Лондона не змінилася й після того, як у липні 2019 р. прем'єр-міністром став Борис Джонсон. Проте варто відзначити, що серед британських політиків існували побоювання, що Джонсон піде шляхом жорсткого Brexit, і це значно посилить сепаратистські настрої в Шотландії. Така загроза справді існувала, адже

позиція Джонсона полягала в тому, щоб вивести Британію з ЄС за будь-яку ціну та без нових відтермінувань, в той час як парламент не міг ратифікувати угоду між Британією та ЄС. Проте парламент зміг попередити жорсткий Brexit за допомогою законопроєкту, який зобов'язував прем'єра попросити ЄС про нову відстрочку у разі, якщо парламент вчасно не прийме рішення по Brexit [35].

Важливою подією як для Великої Британії в цілому, так і для Шотландії зокрема, стали позачергові парламентські вибори 12 грудня 2019 р. Вони певною мірою зіграли роль другого референдуму щодо Brexit і зрушили процес виходу з ЄС: консервативна партія на чолі з Борисом Джонсоном посилила свої позиції, що в подальшому дозволило ратифікувати угоду про Brexit. Посилила свої позиції в Палаті громад і Шотландська національна партія. Вона отримала 3,9% голосів по Британії загалом (що на 0,8% більше, ніж в 2017 р.), та 45% голосів по Шотландії (на 8,1% більше, ніж в 2017 р.). Це забезпечило партії 48 місць в Палаті громад з 650, що на 13 місць більше, ніж у попередньому складі парламенту. При цьому максимальна кількість місць для представників шотландського регіону – 59, тож ШНП зайняла більшість з них [101].

Такі результати виборів свідчать про підвищення підтримки ШНП з боку населення, що посприяло активізації її діяльності з метою проведення другого референдуму про незалежність. Вже через тиждень після виборів, 19 грудня 2019 р., лідерка ШНП Нікола Стерджен оголосила, що подає офіційний запит прем'єр-міністру Джонсону на дозвіл провести другий референдум з питання незалежності Шотландії в другій половині 2020 р. Натомість надії на такий дозвіл були невеликими. Джонсон неодноразово наголошував, що дозвіл на перший референдум 2014 р. було надано за умови, що це питання не буде підійматися ще хоча б протягом життя одного покоління, тож він не має наміру проводити другий референдум зараз, лише через 6 років після першого. Тож офіційне рішення уряду, що було прийнято в січні 2020 р., стало послідовним: Лондон відповів на запит ШНП відмовою [11]. При цьому Стерджен,

передбачаючи таку відмову, заявила: «Але нехай не мають ілюзій: на цьому справа не закінчиться!» [9]. Ці слова незабаром були підкріплені діями: 29 січня 2020 р., за два дні до виходу держави з ЄС, Стерджен ініціювала голосування в шотландському парламенті з питання проведення референдуму про незалежність. Парламент автономії підтримав цю ідею: на користь референдуму проголосували 64 депутати, тоді як проти виступили 54 [37]. Проте в умовах відмови Лондону цей крок не означає, що референдум незабаром відбудеться. Голосування скоріше мало символічний характер, стало додатковим аргументом на користь ШНП у її подальшій діяльності в цьому напрямку.

Виникає питання, яким чином в цих умовах Шотландія може продовжити свій курс на незалежність. Шотландські прихильники незалежності традиційно намагається діяти виключно в правових рамках, тож варіант з проведенням референдуму в односторонньому порядку, без згоди з центральним урядом, відкидається. ШНП наголошує, що її мета саме незалежність Шотландії, а не лише проведення референдуму. Натомість проведення такого референдуму, який не буде визнаний як Британією, так і міжнародною спільнотою, не забезпечить Шотландії незалежність, а лише дестабілізує ситуацію. Альтернативним шляхом можна вважати вирішення питання через суд з метою довести право шотландців на проведення референдуму без згоди Лондона, перш ніж власне проводити цей референдум. Частина шотландських правознавців вважає це можливим, адже законодавство можна тлумачити по-різному. Також варто відзначити, що для ШНП можуть стати в нагоді вибори до місцевого парламенту, які мають відбутися в 2021 р. Так, якщо підтримка ШНП буде зростати, партія може отримати абсолютну більшість місць (наразі вона має 63 зі 129 місць, що є відносною більшістю). У такому разі ШНП зможе використати результати виборів як доказ того, що більшість шотландців підтримують ідею незалежності та бажають проведення нового референдуму [9].

Тим часом підтримка сепаратистських ідей серед шотландців дійсно зростає. Так, за результатами опитувань YouGov, станом на січень 2020 р. підтримують незалежність 51% шотландців, що вже складає більшість, тож у разі проведення другого референдуму результати можуть виявитися протилежними першому. При цьому шотландці не вважають, що з проведенням такого референдуму необхідно поспішати. Так, проти його проведення вже в 2020 р., як пропонувала ШНП, виступають 56% шотландців, натомість підтримують таку ідею лише 34%. При цьому ідея проведення референдуму в середньостроковій перспективі, а саме у наступні п'ять років, отримує більше підтримки, ніж супротиву. Так, 44% опитуваних виступають за, тоді як лише 38% проти. Варто також звернути увагу, що незважаючи на зріст популярності сепаратистських ідей, шотландці вважають, що незалежність призведе до негативних наслідків у сфері економіки: про це зазначили 42% опитуваних, тоді як лише 34% вважають, що економіка покращиться. Натомість на користь ідей незалежності грають інші фактори: політичний та міжнародний. Перший є найпопулярнішим (його вибрали 41% опитуваних) і полягає в небажанні шотландців підпорядковуватися рішенням Лондону тоді, коли ці рішення суперечать інтересам шотландців. Другою за популярністю (34%) причиною підтримки незалежності є можливість Шотландії залишитися в складі ЄС. Тож Brexit значно сприяє зросту сепаратистських настроїв в Шотландії, що можна побачити і за даними соціологічних досліджень [91].

Проте чи дійсно незалежна Шотландія зможе залишитися членом Європейського союзу? Перед першим шотландським референдумом європейські чиновники заявляли, що Шотландія має подавати нову заявку на членство. Окрім цього, в липні 2014 р., незадовго до шотландського референдуму, голова Єврокомісії Жан-Клод Юнкер заявив, що протягом найближчих п'яти років ЄС не поповниться новими членами. Після 2016 р. риторика дещо змінилася. Хоча представники ЄС досі вказують про необхідність подання заявки на членство, це відбувається не на фоні заяв про

те, що ЄС найближчим часом не буде розширятися, а навпаки, наголошується на тому, що вступ Шотландії не стане проблематичним, адже вона вже відповідає необхідним критеріям. Проте, незважаючи на такі заяви, залишається відкритим питання, чи підтримають вступ Шотландії ті країни ЄС, в регіонах яких також популярні сепаратистські ідеї. У той же час деякі європейські політики, зокрема і координатор Європейського парламенту з питання Brexit Гі Вергофстадт, виступають за автоматичне збереження Шотландії в складі організації. Можливо, що насправді такі заяви були зорієнтовані на уряд Британії та націлені на те, щоб держава відмовилася від виходу з ЄС через загрозу втрати своєї цілісності [27]. У будь-якому разі, 31 січня 2020 р. Великобританія в повному складі вийшла з ЄС та розпочала перехідний період, який має закінчитися 31 грудня 2020 р.

Свої корективи у британську політичну ситуацію внесла пандемія коронавірусу. Так, у березні 2020 р. шотландська влада вирішила призупинити боротьбу за незалежність принаймні до кінця року, щоб зосередитися на більш актуальній проблемі – подоланні COVID-19 та його наслідків [52].

При цьому представники регіону закликали також уряд Британії призупинити перемовини з ЄС щодо майбутніх торгових відносин. Переговори дійсно на певний час були призупинені, проте Борис Джонсон, незважаючи на пандемію, відстоює свою позицію проти продовження перехідного періоду. Тож 15 квітня 2020 р. було домовлено про продовження переговорів у форматі відеоконференцій. Після закінчення трьох раундів переговорів у квітні, травні та червні домовленостей не було досягнуто, і Британія знову стала перед загрозою різкого розриву економічних зв'язків з ЄС, що може посприяти невдоволенню населення, особливо в регіонах, де сильні сепаратистські настрої. Основне протиріччя в тому, що задля функціонування зони вільної торгівлі ЄС вимагає від Британії подальшого дотримання правил ЄС в області державної підтримки бізнесу, прав найманих працівників і роботодавців, відповідності виробництва екологічним вимогам, контролю якості і т. ін. На думку представників ЄС, лише так можна

забезпечити чесну конкуренцію між британськими та європейськими товарами, а у разі зниження стандартів у Британії, британські товари отримують перевагу. Натомість Британія не бажає зв'язувати себе такими зобов'язаннями. Переговори були продовжені, і угода має бути укладена до остаточного виходу Британії з ЄС наприкінці року. Також існує можливість подовження перехідного періоду, але Борис Джонсон виступає проти цього, тож загроза виходу без угоди про вільну торгівлю та перехід до торгових відносин на умовах СОТ видається цілком реальною, що, в свою чергу, може призвести до дестабілізації внутрішньої ситуації в Британії [8; 10].

На наш погляд, незважаючи на Brexit, Шотландія найімовірніше залишиться в складі Британії. У короткостроковій перспективі другого референдуму про незалежність, скоріш за все, не відбудеться. Про це свідчать такі фактори: відмова британського уряду проводити референдум найближчим часом, аргументуючи це тим, що шотландці зробили свій вибір у 2014 р.; бажання шотландських націоналістів діяти лише в правових рамках; відкладення питання про незалежність на час боротьби з пандемією коронавірусу; думка шотландського суспільства, що референдум варто проводити у середньостроковій перспективі, протягом наступних п'яти років. Саме такі затримки, вірогідно, посприяють тому, що шотландці знову відмовляться від незалежності, навіть якщо другий референдум відбудеться. Адже з часом ситуація щодо Brexit стане більш визначеною. У разі, якщо до кінця 2020 р. буде прийнята угода про торгівлю з ЄС, якщо вихід з організації відбудеться без важких наслідків для економіки, шанси Шотландії стати незалежною будуть знижатися. Адже населення Шотландії усвідомлює, що незалежність може ускладнити економічну ситуацію в регіоні і мати, можливо, більше негативних наслідків, аніж вихід з Європейського союзу. Проте ситуація може стати і протилежною: якщо Brexit призведе до значного погіршення економіки та рівня життя в державі, сепаратистські настрої будуть посилюватися. Таким чином, подальший розвиток подій залежить, зокрема, від результатів переговорів між Британією та ЄС про подальші торгові

відносини, адже остаточний вихід з ЄС за відсутності угоди з цього приводу може стати найбільш дестабілізуючим фактором для економіки Британії.

Висновки до розділу 3

Таким чином, на виникнення шотландського сепаратизму вплинув цілий ряд факторів: історичний, релігійний, етнічний, лінгвістичний, економічний та зовнішній. Історичний полягає в тому, що історія Шотландії має періоди незалежності (остаточне об'єднання з Англією відбулося в 1707 р.), при цьому відносини між шотландським та англійським королівствами часто носили недружній характер. Під релігійний фактор мається на увазі те, що найбільш поширеною релігією в Шотландії є пресвітеріанство, тоді як в Англії – англіканство. Проте на сучасному етапі роль релігії для шотландського суспільства знижується, тож цей фактор наразі не можна назвати одним з визначальних. Більшість шотландців ідентифікують себе саме як шотландців, а не як британців, що можна виокремити в етнічний фактор. Важливою ознакою самотності етносу є наявність окремої мови, і у випадку з Шотландією таких дві: шотландська гельська та скотс. Проте жодна з них не є досить поширеною серед населення, тож лінгвістичний фактор хоча і присутній, але не грає значної ролі. Натомість яскраво спостерігається економічний чинник, який виражений у двох аспектах: по-перше, Шотландія має достатньої розвинутої економіку, а також запаси енергоресурсів, що спонукає до бажання користуватися своїми коштами лише самостійно, без виплати податків у Лондон; по-друге, регіон має тісні зовнішньоекономічні зв'язки з Європейським союзом, які можуть бути втрачені в результаті Brexit. Зовнішнім суб'єктом, що непрямо посприяв розвитку шотландського сепаратизму, можна назвати ЄС, адже принципи існування організації дозволяють регіонам максимально самостійно відстоювати свої інтереси, тож поступово зникає потреба у центральному уряді.

Для шотландського сепаратистського руху характерно діяти мирними засобами та в рамках правових норм. Кульмінацією таких дій можна вважати проведення референдуму про незалежність в 2014 р., на який дав згоду Лондон. Тоді більшість шотландців проголосувала проти незалежності, при цьому однією з основних причин було бажання зберегти членство в ЄС. Здавалося б, питання шотландської незалежності після цього надовго стане закритим, проте обставини змінилися. Якщо в 2014 р. залишитися в складі Британії означало залишитися і в складі ЄС, то з 2016 р. у зв'язку з Brexit склалася протилежна ситуація: Британія виходить з ЄС, і набуття Шотландією незалежності може збільшити її шанси на повернення в організацію. З одного боку, враховуючи досвід членства в ЄС, незалежній Шотландії не буде важко забезпечити свою відповідність необхідним критеріям та подати заявку на членство. Проте існує ризик, що цю заявку не підтримають ті країни ЄС, в регіонах яких також популярні сепаратистські ідеї. У будь-якому разі, з 2016 р. підтримка серед шотландців ідеї незалежності зростає, а уряд Шотландії готується до другого референдуму про незалежність, зокрема була подана заявка на його проведення вже в 2020 р. Проте найімовірніше, у короткостроковій перспективі такого референдуму не буде з декількох причин: уряд Британії відповів відмовою на запит та дотримується позиції, що питання шотландської незалежності було вирішено референдумом 2014 р.; у зв'язку з пандемією коронавірусу Шотландія призупинила активні дії в цьому напрямку; населення Шотландії вважає, що доцільніше провести референдум у середньостроковій перспективі, приблизно через п'ять років. Якщо ж такий референдум відбудеться пізніше, підтримка ідеї незалежності, на наш погляд, може знизитися. Проте це буде залежати від того, які наслідки матиме Brexit: якщо він відбудеться без суттєвих втрат для економіки, більшість шотландців, скоріш за все, не підтримають незалежність, адже вона також несе за собою значні економічні ризики. І навпаки, якщо у зв'язку з Brexit рівень життя населення значно погіршиться, сепаратистські настрої будуть зростати.

ВИСНОВКИ

Таким чином, проведене дослідження дозволило дійти таких висновків.

Було розглянуто деякі підходи до визначення поняття «сепаратизм». Узагальнивши їх, ми визначили, що «сепаратизм» – це політичний рух, суб'єктами якого зазвичай виступають етнічні, конфесійні меншини та регіональні політичні рухи, і який спрямований на досягнення чи розширення повноважень автономії регіону, або на повне відокремлення регіону від держави.

На сучасному етапі можна спостерігати певну активізацію сепаратизму у регіонах Великої Британії. Brexit призвів до політичної кризи в країні, став фактором розколу населення. Два з чотирьох британських регіонів, а саме Північна Ірландія та Шотландія, виступили проти виходу з ЄС, але незважаючи на це, процес Brexit був розпочатий. Це поставило під загрозу територіальну цілісність Великої Британії, адже виник значний привід для невдоволення населення тих територій, де і до 2016 р. спостерігалися потужні сепаратистські настрої.

На виникнення та розвиток сепаратизму в Північній Ірландії та Шотландії вплинула ціла низка факторів: історичний, релігійний, етнічний, лінгвістичний, економічний, зовнішній та географічний.

Історичний чинник полягає в тому, що регіони в своїй історії пройшли період незалежності, і цей факт став частиною національної пам'яті та чинником стимулювання регіональної ідентичності. Окрім цього, має свій вплив і історія характеру відносин Ірландії та Шотландії, з одного боку, та Англії, з іншого боку. Ці відносини часто носили конфронтаційний характер, і врешті призвели до приєднання Ірландії та Шотландії до складу Англії. Хоча, в порівнянні з Ірландією, історія Шотландії виявилася більш сприятливою. Шотландія мала від об'єднання з Англією певні позитивні наслідки, зокрема

зростання економіки, тоді як англійська земельна реформа в Ірландії лише погіршила економіку регіону та соціальний стан ірландців.

У випадку Північної Ірландії визначальним чинником можна назвати релігійний. Корінне населення Ірландії ототожнювалося з католиками, а англійці та шотландці – з протестантами, при цьому відношення до католиків носило дискримінаційний характер. Релігійний чинник і досі продовжує розколювати населення регіону. Варто відзначити, що релігія Шотландії, хоча і протестантська, проте не англіканська, а пресвітеріанська. Наявність окремою релігії могла зіграти свою роль у формуванні шотландської національної свідомості, проте релігійний фактор в даному випадку не можна назвати одним з визначальних.

Етнічний фактор, навпаки, більш виражений на прикладі Шотландії, адже, на відміну від Північної Ірландії, більшість населення регіону чітко ідентифікує себе виключно як шотландців. Важливо зазначити, що формування національної ідентичності в Шотландії значно посприяла діяльність Шотландської національної партії.

Наявність власної мови також є важливим фактором формування регіональної ідентичності. У Шотландії існує дві такі мови: шотландська гельська та скотс, а в Північній Ірландії це ірландська гельська мова. Проте жодна з цих мов за поширеністю в регіонах не може конкурувати з англійською, тож і ступінь впливу лінгвістичного фактору є невисокою.

Економічний чинник можна поділити на два аспекти. По-перше, це тісні економічні зв'язки регіонів з ЄС, які грають провідну роль для експорту як Північної Ірландії, так і Шотландії. При цьому для Північної Ірландії особливу роль грають зв'язки саме з Республікою Ірландія. Це сприяє поширенню ідеї відокремлення від Великої Британії з метою залишитися в складі ЄС та зберегти важливі економічні зв'язки. По-друге, це високий рівень економіки регіону, наявність природних ресурсів, особливо енергоресурсів, що призводить до небажання ділитися прибутком із центральною владою у

вигляді податків. Проте другий аспект має місце лише в Шотландії, натомість рівень економіки Північної Ірландії доволі низький.

Зовнішній фактор також існує в декількох проявах. Для обох регіонів характерний непрямий вплив ЄС на розвиток сепаратизму, адже за принципами існування організації регіони мають широкі повноваження, що розвиває необхідність у центральній державній владі. Це свідчить про зростання ролі міжнародних організацій настільки, що інститут національної держави дещо відходить на другий план. У випадку з Північною Ірландією існує також другий суб'єкт зовнішнього впливу – Республіка Ірландія, до якої сепаратисти регіону бажають приєднатися. Тут варто відзначити, що північноірландський сепаратизм носить характер іредентизму, а Шотландський – індепендизму.

Географічний фактор було виявлено лише у випадку Північної Ірландії, і він полягає в тому, що регіон географічно розташований ближче до Республіки Ірландія, ніж до основної частини Великобританії, що обумовлює тісні економічні та культурні зв'язки.

Значною відмінністю між сепаратистськими рухами двох регіонів є також методи їх діяльності. У Північній Ірландії активно використовувалися терористичні методи, що викликало збройний Ольстерський конфлікт 1969-1998 рр. Натомість шотландський сепаратизм діє виключно в мирних та легальних рамках. Основним здобутком таких дій можна назвати проведення референдуму про незалежність в 2014 р., який, на відміну, наприклад, від каталонського, був погоджений з центральною владою держави та був офіційно визнаний.

Мир у Північній Ірландії з 1998 р. підтримувався Белфастською угодою, яка, зокрема, передбачала «м'який» режим кордону між Північною Ірландією та Республікою Ірландія. Проте Brexit поставив подальше виконання цієї угоди, а отже і стабільність в регіоні, під загрозу. Можливість встановлення «жорсткого» прикордонного режиму між північчю та півднем Ірландії викликала невдоволення в регіоні та посилення бажання об'єднатися з

Республікою Ірландія, про що можуть свідчити хоча й незначне, але поновлення терористичної діяльності ІРА, а також результати опитувань суспільної думки.

Brexit призвів до зіткнення інтересів, що певною мірою суперечать один одному: необхідно як вивести Великобританію з ЄС, так і зберегти мир в Північній Ірландії. Саме питання прикордонного режиму в Ірландії стало найбільш суперечливим у переговорах між ЄС та Британією, що призвело до неодноразового відтермінування Brexit. Врешті кінцевим рішенням стало створення «змішаного» кордону: зберігається відкритим кордон між північчю та півднем Ірландії, натомість вводяться перевірки між Північною Ірландією та іншими територіями Великої Британії. З одного боку, таке рішення має ряд переваг: продовження дії Белфастської угоди, зниження невдоволення населення, значне зменшення популярності ідеї об'єднання Ірландії. Таким чином, був попереджений ризик відділення Північної Ірландії найближчим часом. Проте, на наш погляд, такий ризик залишається в довгостроковій перспективі, адже регіон матиме тісніші зв'язки з Ірландією, аніж з Великобританією. Це може призвести до проведення референдуму про об'єднання, можливість якого передбачена Белфастською угодою. Проте важливим фактором можуть стати подальші економічні домовленості Британії з ЄС: якщо сторонам вдасться домовитися про умови вільної торгівлі, то зв'язки країни з Північною Ірландією залишаться тіснішими, ніж у разі відсутності угоди. Тобто тісна економічна співпраця Британії з ЄС може попередити відокремлення від країни Північної Ірландії.

Шотландія – це регіон Великобританії, де підтримка процесів євроінтеграції є найвищою. Зокрема, однією з основних причин того, що шотландці в 2014 р. проголосували проти незалежності регіону, стало бажання зберегти членство в ЄС. Проте тепер, коли Британія виходить з організації, шотландське питання знов стало актуальним, активізувалися дії в напрямку проведення другого референдуму щодо незалежності. Проте найімовірніше, у короткостроковій перспективі такого референдуму не буде з декількох

причин: уряд Британії відповів відмовою на запит та дотримується позиції, що питання шотландської незалежності було вирішено референдумом 2014 р.; у зв'язку з пандемією коронавірусу Шотландія призупинила активні дії в цьому напрямку; населення Шотландії вважає, що доцільніше провести референдум у середньостроковій перспективі, приблизно через п'ять років. Якщо ж такий референдум відбудеться пізніше, підтримка ідеї незалежності, на наш погляд, може знизитися. Проте це буде залежати від того, які наслідки матиме Brexit: якщо він відбудеться без суттєвих втрат для економіки, більшість шотландців, скоріш за все, не підтримають незалежність, адже вона також несе за собою значні економічні ризики. І навпаки, якщо у зв'язку з Brexit рівень життя населення значно погіршиться, сепаратистські настрої будуть зростати.

Таким чином, на наш погляд, Великобританія збереже свою територіальну цілісність принаймні у короткостроковій перспективі, адже північноірландське питання було вирішено на користь збереження «м'якого» кордону між північчю та півднем Ірландії, а діяльність Шотландії в напрямку другого референдуму поки призупинена. Натомість розвиток подій у довгостроковій перспективі залежить від подальшого розвитку Великої Британії. Якщо держава не збереже тісні зв'язки з ЄС, Північна Ірландія буде віддалятися, і врешті може остаточно об'єднатися із Республікою Ірландія. Також якщо економічна ситуація в державі буде погіршуватися, не знизяться і сепаратистські настрої в Шотландії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. «Шинн фейн»: Brexit – это повод для объединения с Северной Ирландией. URL: <https://tass.ru/mezhdunarodnaya-panorama/3396617> (дата звернення: 15.02.2020).
2. Андреева Т. Н. Внутри- и внешнеполитические аспекты проблемы независимости Шотландии. URL: <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=21727053> (дата звернення: 25.04.2020).
3. Большая Советская Энциклопедия. URL: <https://classes.ru/all-russian/russian-dictionary-encycl-term-50820.htm> (дата звернення: 14.11.2019).
4. Британський парламент відкинув всі альтернативні варіанти Brexit. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2019/03/28/7210422/> (дата звернення: 20.01.2020).
5. Британські депутати з перевагою в один голос підтримали перенесення Brexit. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2019/04/4/7094759/> (дата звернення: 20.01.2020).
6. Брокгауз Ф.А. Энциклопедический словарь. Санкт-Петербург: Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон, 1900. Т. 29а. URL: <https://dlib.rsl.ru/viewer/01003924202#?page=1> (дата звернення: 12.11.2019).
7. Васильев В. Движение за независимость Шотландии. URL: <http://svom.info/entry/496-dvizhenie-za-nezavisimost-shotlandii/> (дата звернення: 10.04.2020).
8. Вендик Ю. Коронавирус сделал переговоры о брексите виртуальными. Но времени на них нет. URL: <https://www.bbc.com/russian/features-52302155> (дата звернення: 23.05.2020).
9. Вендик Ю. Отделится ли Шотландия? Эдинбург требует от Лондона разрешения на референдум. URL: <https://www.bbc.com/russian/features-50839374> (дата звернення: 14.05.2020).

10. Вендик Ю. Снова жесткий брексит. После бед от коронавируса Британию может ждать полный разрыв с ЕС. URL: <https://www.bbc.com/russian/news-52939706> (дата звернення: 23.05.2020).
11. Джонсон отклонил запрос Шотландии о новом референдуме о независимости. URL: <https://nv.ua/world/countries/london-ne-razreshil-shotlandii-provesti-vtoroy-referendum-o-nezavisimosti-poslednie-novosti-50064107.html> (дата звернення: 19.05.2020).
12. Энциклопедичний словник з державного управління / за ред. Ю. В. Ковбасюка, В. П. Трощинського, Ю. П. Сурміна. Київ, 2010. URL: http://academy.gov.ua/NMKD/library_nadu/Encycloped_vydanniy/14ff57eb-06bd-4b2b-8bfb-ead7f286d5dd.pdf (дата звернення: 14.11.2019).
13. Еремина Н. Шотландский референдум как вызов британской государственности. URL: https://nbpublish.com/library_read_article.php?id=12925 (дата звернення: 11.05.2020).
14. Зотов В.Р., Толль Ф. Г. Настольный словарь для справок по всем отраслям знания (справочный энциклопедический лексикон). Санкт-Петербург: издание Ф. Толля, 1864. Т. 3. URL: <https://www.prlib.ru/item/428718> (дата звернення: 12.11.2019).
15. Иванов О. Североирландская проблема и ее изучение отечественными историками (1980-1990-е гг.). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/severoirlandskaya-problema-i-ee-izuchenie-otechestvennymi-istorikami-1980-1990-e-gg> (дата звернення: 15.01.2020).
16. ИРА взяла ответственность за рассылку взрывных устройств в Лондоне. URL: <https://www.bbc.com/russian/news-47536230> (дата звернення: 15.01.2020).
17. История средних веков: в 2 т. / под ред. Карпова С. П. URL: https://alleng1.org/d/hist_vm/hist087.htm (дата звернення: 10.04.2020).
18. История Шотландии. URL: http://adelanta.info/encyclopaedia/politics/scotland_history/scotland_3/ (дата звернення: 15.04.2020).

19. Как будет жить экономика независимой Шотландии? URL: <https://ru.euronews.com/2014/09/17/counting-the-economic-cost-of-scottish-independence> (дата звернення: 12.04.2020).
20. Конфликт в Северной Ирландии: Brexit угрожает разбередить старые раны. URL: <https://eadaaily.com/ru/news/2017/09/05/konflikt-v-severnoy-irlandii-brexite-ugrozhayet-razberedit-starye-rany> (дата звернення: 15.01.2020).
21. Королева М. В. Языковая ситуация в Шотландии: история и современный статус шотландского гэльского языка. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/yazykovaya-situatsiya-v-shotlandii-istoriya-i-sovremennyy-status-shotlandskogo-gelskogo-yazyka> (дата звернення: 15.04.2020).
22. Косенко К. В. Отделение Шотландии от Великобритании. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/otdelenie-shotlandii-ot-velikobritanii> (дата звернення: 20.04.2020).
23. Костіна І. Дикий Brexit: чому Британія може обрати найгірший шлях виходу з ЄС. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2019/01/15/7091523/> (дата звернення: 19.01.2020).
24. Кусса Р. І. Питання Північної Ірландії в контексті Brexit. // Сучасний рух науки: тези доп. VIII міжнародної науково-практичної інтернет-конференції, 3-4 жовтня 2019 р. Дніпро, 2019. Т.2. С. 329–333. URL: <http://www.wayscience.com/wp-content/uploads/2019/10/ТОМ-2-Zbirnik-8-mizhnarodna-nauk-prakt-internet-konferentsiya-1.pdf> (дата звернення: 05.09.2020).
25. Кусса Р. І. Сучасні наукові підходи до визначення поняття «сепаратизм». // Дебют: Збірник тез доповідей студентів історичного факультету МДУ за результатами участі у Декаді студентської науки 2020 / За заг. ред. д.політ.н., проф. К.В. Балабанова, д.е.н., проф. О.В. Булатової. Маріуполь, 2020. С. 51–53. URL: http://mdu.in.ua/Nauch/Konf/2020/dekada-2020/dekada_zbirka_tez_istfak_2020.pdf (дата звернення: 05.09.2020).

26. Кусса Р. Передумови виникнення шотландського сепаратизму. // Тенденції розвитку сучасної системи міжнародних відносин та світового політичного процесу: Збірник матеріалів Десятої Всеукраїнської науково-практичної Інтернет-конференції (29 травня 2020 р.) / Під заг. ред. К. В. Балабанова. Маріуполь: МДУ, 2020. С. 146–150. URL: http://mdu.in.ua/Nauch/Konf/2020/Zbirnyk_TRSSMVSP_2020.pdf (дата звернення: 05.09.2020).
27. Кухалейшвили Г. Клетчатый след. Почему шотландские сепаратисты снова собираются объявить независимость от Великобритании и причем тут Brexit. URL: <https://focus.ua/world/428069-kletchatyj-sled-pochemu-shotlandskie-separatisty-snova-sobirayutsya-obyavit-nezavisimost-ot-velikobritanii-i-prichem-tut-brexit-> (дата звернення: 14.05.2020).
28. Литвиненко К. О. Сепаратизм як предмет соціальної і політичної філософії. URL: [http://fund-issled-intern.esrae.ru/pdf/2015/6\(11\)/237.pdf](http://fund-issled-intern.esrae.ru/pdf/2015/6(11)/237.pdf) (дата звернення: 15.08.2020).
29. Лишь 29% в Северной Ирландии проголосовали бы за единую Ирландию – исследование. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/rus/news/2020/02/19/7106534/> (дата звернення: 20.02.2020).
30. Мальцева Н. Ирландский национализм: истоки и основные черты. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/irlandskiy-natsionalizm-istoki-i-osnovnye-cherty> (дата звернення: 24.01.2020).
31. Напалкова И. Религиозный фактор в развитии Ольстерского конфликта во второй половине XX – начале XXI века. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/religioznyy-faktor-v-razvitii-olsterskogo-konflikta-vo-vtoroy-polovine-xx-nachale-xxi-veka> (дата звернення: 24.01.2020).
32. Нарочницкая Е. А. Понимание сепаратизма: об амбивалентных соотношениях сецессионизма, автономизма, регионализма. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/ponimanie-separatizma-ob-ambivalentnyh->

- sootnosheniyah-setsessionizma-avtonomizma-regionalizma (дата звернення: 20.08.2020).
33. Невилл П. Ирландия. История страны. URL: https://www.litmir.me/br/?b=172196&p=1#section_1 (дата звернення: 24.01.2020).
34. Ноздрачѐв Е. В. Концепция деволюции в новейшей истории Великобритании. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/kontseptsiya-devolyutsii-v-noveyshey-istorii-velikobritanii> (дата звернення: 22.08.2020).
35. Павлюк О. Тактична перемога чи стратегічна поразка: що вирішив британський парламент щодо Brexit. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2019/09/5/7100412/> (дата звернення: 15.02.2020).
36. Парламент Британії втретє провалив угоду про Brexit. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2019/03/29/7094553/> (дата звернення: 20.01.2020).
37. Парламент Шотландії проголосовал за новий референдум о независимости. URL: <https://regnum.ru/news/polit/2844416.html> (дата звернення: 19.05.2020).
38. Попов Ф. География сепаратизма в современном мире. Москва: Новый хронограф, 2012. URL: <http://padaread.com/?book=209519&pg=1> (дата звернення: 20.08.2020).
39. Северная Ирландия. URL: <http://www.britishroad.com/ireland/> (дата звернення: 15.02.2020).
40. Скотт В. История Шотландии с древнейших времен до Флодденского сражения 1513 года. URL: <http://booksonline.com.ua/review.php?book=91691> (дата звернення: 10.04.2020).
41. Староконь Е. В. Анализ феномена национализма: понятие, типы, цели // Молодой ученый. 2018. №17. С. 268–271. URL: <https://moluch.ru/archive/203/49852/> (дата звернення: 09.11.2019).

42. Тихомирова А. Последствия Brexit для Северной Ирландии. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/posledstviya-brexit-dlya-severnoy-irlandii> (дата звернення: 22.01.2020).
43. Тишков В. Моральность сепаратизма. URL: http://www.valerytishkov.ru/cntnt/publikacii3/lekcii2/lekcii/n61_moralno.html (дата звернення: 14.11.2019).
44. Трифонова С. А. Этнопсихология и конфликтология. Ярославль, 2013. URL: <https://neurons.kg/tpl/library/65.pdf> (дата звернення: 15.08.2020).
45. Тюрин Е. А. Шотландия: перспективы возрождения суверенного государства. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/shotlandiya-perspektivy-vozhzhdeniya-suverennoy-gosudarstva> (дата звернення: 05.05.2020).
46. Тюрин Е. А., Савинова Е. Н. Этнический фактор политического развития современной Шотландии. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/etnicheskiy-faktor-politicheskogo-razvitiya-sovremennoy-shotlandii> (дата звернення: 15.04.2020).
47. Цебенко О. Феномен сепаратизму у сучасних міжнародних відносинах. URL: <http://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2017/nov/6677/cebenko.pdf> (дата звернення: 20.08.2020).
48. Шанхайская конвенция о борьбе с терроризмом, сепаратизмом и экстремизмом. URL: <http://kremlin.ru/supplement/3405> (дата звернення: 13.11.2019).
49. Шахина А. А., Петрович-Белкин О. К. Экономический сепаратизм в государствах ЕС как фактор воздействия на систему региональной безопасности. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/ekonomicheskij-separatizm-v-gosudarstvah-es-kak-faktor-vozhdeystviya-na-sistemu-regionalnoy-bezopasnosti> (дата звернення: 12.04.2020).
50. Шевченко О. Чому Шотландія хоче залишити Велику Британію і чи може. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/28302641.html> (дата звернення: 14.05.2020).

51. Шелест А. Brexit остановился на границе: как проблема Северной Ирландии ломает переговоры Британии и ЕС. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/rus/articles/2017/12/13/7074989/> (дата звернення: 17.01.2020).
52. Шотландия отказалась от референдума за независимость из-за коронавируса. URL: <https://rg.ru/2020/03/18/shotlandiia-otkazalas-ot-referenduma-za-nezavisimost-iz-za-koronavirusa.html> (дата звернення: 23.05.2020).
53. Юридична енциклопедія: в 6 т. / за ред. Ю.С. Шемшученко. К.: Укр.енцикл., 2003. Т. 5. 736 с.
54. A Chronology of the Conflict. URL: <https://cain.ulster.ac.uk/othelem/chron/ch72.htm> (дата звернення: 10.01.2020).
55. Act of Union, 1707. URL: <http://rahbarnes.co.uk/union/union-of-1707/union-with-england-act-1707/> (дата звернення: 20.04.2020).
56. Agreement between the United Kingdom Government and the Scottish Government on a referendum on independence for Scotland. URL: <https://www.webarchive.org.uk/wayback/archive/20170701045319/http://www.gov.scot/About/Government/concordats/Referendum-on-independence> (дата звернення: 05.05.2020).
57. Anglo-Irish Agreement 1985. URL: <http://cain.ulst.ac.uk/events/aia/aiaadoc.htm> (дата звернення: 06.02.2020).
58. Boyne S. Uncovering the Irish Republican Army. URL: <https://www.pbs.org/wgbh/pages/frontline/shows/ira/inside/weapons.html> (дата звернення: 17.02.2020).
59. Brexit summit: EU accepts united Ireland declaration. URL: <https://www.irishtimes.com/news/world/europe/brexit-summit-eu-accepts-united-ireland-declaration-1.3066569> (дата звернення: 19.02.2020).
60. Brexit: парламент Британії вдруге провалив угоду про вихід з ЄС. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2019/03/12/7209005/> (дата звернення: 19.02.2020).

61. Brexit: парламент Британії провалив угоду про вихід з ЄС. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2019/01/15/7203878/> (дата звернення: 19.02.2020).
62. Burke C. Explainer: What is the Irish Language Act and why is it causing political deadlock in Northern Ireland? URL: <https://www.thejournal.ie/irish-language-act-explainer-3851417-Feb2018/> (дата звернення: 15.02.2020).
63. Clonan T. «Operation Armageddon» would have been doomsday - for Irish aggressors. URL: <https://www.irishtimes.com/opinion/operation-armageddon-would-have-been-doomsday-for-irish-aggressors-1.728983?mode=amp> (дата звернення: 17.02.2020).
64. Consultation on a draft Referendum Bill. URL: <https://www.gov.scot/publications/consultation-draft-referendum-bill/pages/1/> (дата звернення: 14.05.2020).
65. Darby J. Northern Ireland: The background to the Peace Process. URL: <http://cain.ulst.ac.uk/events/peace/darby03.htm> (дата звернення: 06.02.2020).
66. Dayton R. Separatism, Globalization, and the European Union. URL: http://aei.pitt.edu/74525/1/Dayton_SeparatismGlobalizationEU.pdf (дата звернення: 23.04.2020).
67. Distribution of all usual residents in Northern Ireland on March 27, 2011, by religion. URL: <https://www.statista.com/statistics/384634/religion-of-northern-ireland-residents-census-uk/> (дата звернення: 24.01.2020).
68. Documents on Irish Foreign Policy Series: excerpts from the Anglo-Irish Treaty. URL: http://www.nationalarchives.ie/topics/anglo_irish/dfaexhib2.html (дата звернення: 15.02.2020).
69. EU (Withdrawal Agreement) Bill. URL: <https://www.gov.uk/government/publications/eu-withdrawal-agreement-bill> (дата звернення: 20.02.2020).
70. EU Referendum. Results. URL: https://www.bbc.com/news/politics/eu_referendum/results (дата звернення: 15.02.2020).

71. European Free Alliance. URL: <https://www.e-f-a.org/> (дата звернення: 23.04.2020).
72. Farrell H. Northern Ireland's Brexit Problem. URL: <https://www.foreignaffairs.com/articles/ireland/2018-03-29/northern-irelands-brexit-problem> (дата звернення: 17.02.2020).
73. George S. Brexit basics: Key points from the draft deal. URL: <https://edition.cnn.com/2018/11/15/uk/brexit-deal-key-policy-takeaways-intl-gbr/index.html> (дата звернення: 19.02.2020).
74. Gilbert R. Britain's history of torture in Northern Ireland. URL: <https://roarmag.org/essays/britain-torture-northern-ireland/> (дата звернення: 10.02.2020).
75. Hard Brexit poll suggests Northern Ireland would rather join Republic and stay in EU than remain in UK and leave. URL: <https://www.independent.co.uk/news/uk/home-news/northern-ireland-support-join-irish-republic-eu-hard-brexit-poll-lucidtalk-a8098531.html> (дата звернення: 22.02.2020).
76. History of the Northern Ireland Conflict. URL: <https://www.history.co.uk/history-of-the-northern-ireland-conflict> (дата звернення: 15.01.2020).
77. How Scotland voted, and why. URL: <https://lordashcroftpolls.com/2014/09/scotland-voted/> (дата звернення: 11.05.2020).
78. Irish general election: Sinn Féin celebrate historic result. URL: <https://www.bbc.com/news/world-europe-51441410> (дата звернення: 20.02.2020).
79. Irish nationalists warn May: no-deal Brexit means a unity referendum. URL: <https://www.reuters.com/article/us-britain-eu-ireland-referendum/irish-nationalists-warn-may-no-deal-brexit-means-a-unity-referendum-idUSKCN1PV1GX?il=0> (дата звернення: 20.02.2020).
80. Medleva V. Strong and stable: the beauty of the Scottish economy. URL: <https://capital.com/the-scottish-economy> (дата звернення: 12.04.2020).

81. Nineteenth Amendment of the Constitution Act, 1998. URL: <http://www.irishstatutebook.ie/eli/1998/ca/19/enacted/en/print.html> (дата звернення: 10.02.2020).
82. Northern Ireland. Socio-economic profile. URL: <https://ec.europa.eu/growth/tools-databases/regional-innovation-monitor/base-profile/northern-ireland> (дата звернення: 17.01.2020).
83. Patterns of Northern Ireland trade by destination, product and business characteristics: 2012 to 2016. URL: <https://www.ons.gov.uk/businessindustryandtrade/internationaltrade/articles/patternsofnorthernirelandtradebydestinationproductandbusinesscharacteristics/2012to2016#patterns-of-northern-ireland-trade-by-country-of-destination-and-product> (дата звернення: 17.02.2019).
84. Proportion of the population of Northern Ireland with some language skills in Irish or Ulster-Scots in 2011. URL: <https://www.statista.com/statistics/329781/census-population-northern-ireland-irish-ulster-scots-language-ability/> (дата звернення: 15.02.2020).
85. Roehner B., Rahilly L. Separatism and Disintegration. A comparative investigation. URL: <https://www.lpthejussieu.fr/~roehner/separatism.pdf> (дата звернення: 15.08.2020).
86. Scotland Act 1998. URL: <http://www.legislation.gov.uk/ukpga/1998/46/contents/enacted> (дата звернення: 20.04.2020).
87. Scotland Act 2016. URL: <http://www.legislation.gov.uk/ukpga/2016/11/contents/enacted> (дата звернення: 05.05.2020).
88. Scotland's Census. URL: <http://www.scotlandscensus.gov.uk> (дата звернення: 14.04.2020).
89. Scotland's Future. URL: <https://www.webarchive.org.uk/wayback/archive/20170104102702/https://www2.gov.scot/resource/0043/00439021.pdf> (дата звернення: 11.05.2020).

90. Scotland's Referendum 2014. Background. URL: <https://www.webarchive.org.uk/wayback/archive/20150120011118/https://www.scotreferendum.com/information/> (дата звернення: 05.05.2020).
91. Scottish independence: Yes leads as Remainers increasingly back splitting with UK. URL: <https://yougov.co.uk/topics/politics/articles-reports/2020/01/30/scottish-independence-yes-leads-remainers-increasi> (дата звернення: 19.05.2020).
92. Scottish Referendum Live – The Results. URL: <https://www.bbc.co.uk/news/special/politics97/devolution/scotland/live/index.shtml> (дата звернення: 20.04.2020).
93. Short Story – National Identity. URL: <https://www.ninis2.nisra.gov.uk/public/census2011analysis/nationalidentity/index.aspx> (дата звернення: 15.01.2020).
94. State of the Economy – October 2016. URL: <https://www.gov.scot/publications/state-of-the-economy-october-2016/> (дата звернення: 25.04.2020).
95. State of the economy: February 2020. URL: <https://www.gov.scot/publications/state-economy-february-2020/pages/2/> (дата звернення: 25.04.2020).
96. Statement from HM Government. Chequers. 6 July 2018. URL: https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/723460/CHEQUERS_STATEMENT_-_FINAL.PDF (дата звернення: 17.02.2020).
97. Stetler R. The Battle of Bogside. The Politics of Violence in Northern Ireland. URL: <https://cain.ulster.ac.uk/events/battlebogside/stetler/stetler70.htm> (дата звернення: 16.01.2020).
98. The 1998 Referendums. URL: <http://www.ark.ac.uk/elections/fref98.htm> (дата звернення: 10.01.2020).

99. The Belfast Agreement. URL: <https://www.gov.uk/government/publications/the-belfast-agreement> (дата звернення: 10.01.2020).
100. The Referendums of 1973 and 1975. URL: <http://www.ark.ac.uk/elections/fref70s.htm> (дата звернення: 16.01.2020).
101. UK results: Conservatives win majority. URL: <https://www.bbc.com/news/election/2019/results> (дата звернення: 20.02.2020).
102. Whyte J. How much discrimination was there under the unionist regime, 1921-68? URL: <https://cain.ulster.ac.uk/issues/discrimination/whyte.htm> (дата звернення: 15.01.2020).